

גיוס יהודים באסתנבול לצבא העות'מאני בשנים 1909-1910 בראי העיתון "איל טיימפו"

דוד אשכנזי

מבוא

השירות בצבאה של האימפריה העות'מאנית מאז הקמתה היה זכות שהוקנתה רק למוסלמים. בני המיעוטים לא יכלו לשרת בצבא בגלל מעמדם החוקתי-האזרחי הנחות, ולא צלחו נסיונות אחדים, שנעשו במהלך המאה הי"ט, לתקן אותו כדי לאפשר את גיוסם. רק אחרי מהפכת "התורכים הצעירים" נתקבל בפרלמנט העות'מאני בשנת 1909 החוק החדש של השירות הצבאי, שפתח את הדרך לגיוס על פי חוק של בני מיעוטים.¹

החוק החדש של השירות הצבאי לא זכה לתשומת הלב הראויה מצידם של חוקרי ההיסטוריה של היהודים באימפריה העות'מאנית. מחקרים רבים מזכירים את הנסיונות לשינויים במעמד האזרחי-החוקתי במהלך המאה הי"ט, אך כמעט שאין בנמצא מחקרים על השפעות החוק של הגיוס לצבא העות'מאני על חיי הקהילות היהודיות.

במאמר זה אני מבקש לטעון כי היהודים באסתנבול, שנחשפו לקריאות להשתלבות בחיי המדינה העות'מאנית מיד לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" בשנת 1908, לא נטו להתגייס מרצונם, ורובם חיפשו כל דרך להשתחרר מהשירות הצבאי. ידיעות על הגיוס לפי החוק החדש מצביעות על כך שרבים מבני הקהילה העדיפו להישאר במעמד של עדה דתית, שאינה משתלבת בלאום כלשהו. הקהילה היהודית באסתנבול לא השתתפה בתהליך של ההגדרה הלאומית, שהתקיים באותה עת בקרב העדות הלאומיות בבלקן, ולא נטתה להתעתמנות ברוח "הוועד לאחדות ולקידמה" (Ittihad-ve Tarakki), שחולל את מהפכת "התורכים הצעירים". רק מעט מבני הקהילה, בעיקר כאלה שזכו לחינוך מתקדם בבית הספר של "כל ישראל חברים" (כ"ח; Alliance Israélite Universelle), נטו להשתלב בלאומיות העות'מאנית ובחרו להתגייס. אלה היו לסמל לנאמנות לאימפריה העות'מאנית, לפחות מעל דפי העיתון היהודי בלדינו, "איל טיימפו", עיתונה המרכזי של הקהילה.

* מאמר זה מבוסס על עבודת גמר, שנעשתה בהדרכת ד"ר ירון הראל מהמחלקה לתולדות עם ישראל באוניברסיטת בראילן. אני מודה לד"ר הראל על הדרכתו ותמיכתו, שבלעדיהן העבודה לא היתה רואה אור.

1 הבדיקה של הידיעות בעיתון "איל טיימפו" העלתה שיש שימוש מעורב של המושגים "עות'מאני" ו"תורכי", ועל כן, בעקבות הידיעות בעיתון נשתמש בשני המושגים לפי העניין.

במאמר זה אבחן את תגובות היהודים לחוק הגיוס, כפי שהן משתקפות בידיעות ובכתבות ב"איל טיימפר" באסטנבול, בשנים 1909-1910.² אינני מתיימר להציג סקירה מסכמת של הגיוס, וגם סדר הנושאים הנסקרים במאמר והיקפם תלויים לחלוטין בפרסומים שהופיעו בעיתון. תמונה כוללת של גיוס של יהודים לצבא העות'מאני תתקבל בוודאי בעזרת מידע נוסף ממקורות עות'מאניים, ממסמכים בארכיון של כ"ח בפריס ומארכיון הרבנות הראשית באסטנבול,³ אך זוהי משימה למחקר אחר, מקיף הרבה יותר. מאמר זה אינו עוסק גם בהשפעות החוק החדש של הגיוס בקרב העדות הנוצריות, והאזכורים של גיוס בני העדות הנוצריות הובאו רק לשם ההשוואה לתגובה לחוק השירות הצבאי בקרב היהודים.

עיתונות הלדינו כמקור מידע

בדיקת התגובה של הקהילה באסטנבול לחוק הגיוס מעלה את שאלת היחס של המחקר ההיסטורי אל עיתונות הלדינו כמקור מידע, ומן הראוי על כן לסקור דעות אחדות של חוקרים על מידת חשיבותה של העיתונות, ולבסס את הלגיטימיות של עיתונות הלדינו כמקור היסטורי. חוקרי ההיסטוריה היהודית המודרנית של הקהילות במזרח התיכון עשו שימוש מועט בעיתונות היהודית, ובמקרים שנעשה בה שימוש היא נחשבה למקור משני בחשיבותו. יתרה מזו, מחקרים שנעשו על העיתונות היהודית עסקו בעיתונות המיועדת לשיכבה המשכילה והעיתונות העממית נזנחה. החוקרים המחזיקים בעמדה זו מתייחסים לעיתונות העממית בלדינו כאל מקור שאין לו ערך היסטורי; היעדר מחקר אינו מאפשר על כן להבין את מידת ההשפעה של העיתונות העממית על הקוראים.⁴

אייל ג'יניאו טוען, שתופעת העיתונות היהודית בלדינו המערבת בפולמוס ציבורי היא חדשה יחסית. שורשיה במחצית השנייה של המאה הי"ט, והופעתה היתה ללא ספק חלק מתוצאות החינוך המערבי בבתי הספר של רשת כ"ח. ג'יניאו מביא את מסקנתו של מיכאל שטיינלאוף (Michael Steinlauf)⁵ כי העיתונות בידיש צמחה על רקע של צורך וצמא של אלפי קוראים, שלא שלטו בשפת המדינה, לידע מהעולם, ונוקדו לעיתונות בשפתם. מסקנה דומה גזור ג'יניאו על תפקידה של העיתונות בלדינו. לדעתו היתה עיתונות זו בית יוצר ליצירות חדשות ולכתיבה חדשה. בתחום הלשוני היתה עיתונות הלדינו המחדשת והמרחיבה של השפה תוך שאילת מילים וביטויים הנחוצים לה, ובעיקר שימשה במה לדיונים ולבדיקת רעיונות, לעתים תוך ניהול פולמוס חריף.⁶

2 על העיתון ועורכו ראו להלן.

3 ראו הראל, ארכיון, עמ' 126-127. חשיבותו של הארכיון בהיותו ארכיון יהודי, המכיל מידע על חיי היהודים כפי שהיהודים ראו את עצמם, על הארגון הקהילתי, ועל קשריהם במדינה ומחוצה לה. מכתבים רבים עוסקים בתגובות הקהילות היהודיות לחוק הגיוס החדש, ולדרכי יישומו.

4 ראו שטיין, עמ' 232-235.

5 ראו ג'יניאו, לדינו, הערה מס' 23.

6 ראו שם, עמ' 234-262.

רובין לוונטל מפחית מערכה של העיתונות כמקור היסטורי בגלל הצנזורה החיצונית והעצמית. היצירה הרוחנית באימפריה העות'מאנית הוגבלה באמצעות צנזורה חמורה, שהוסרה רק לתקופה קצרה בעקבות מהפכת "התורכים הצעירים", בשנת 1908.⁷ לדברי לוונטל, הצנזורה שלפני המהפכה, הן הממלכתית והן העצמית, הגבילה את היצירה של המשוררים, הסופרים והעיתונאים, ומנעה גם את התפתחותה של היצירה בלדינו. גם אבנר לוי סובר כי רק בתקופה קצרה לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" ובזמן השליטה הקצרה של המעצמות לאחר מלחמת העולם הראשונה היה חופש הבעת דעה, שאיפשר פרסום של מאורעות ורעיונות. לטענתו, קודם לכן, אפילו אירועים פנימיים לא קיבלו הד מעל דפי העיתונות היהודית, ובמקרים רבים יש, לדעתו, לקרוא "בין השורות", ולהתעלם מהכתוב עצמו.⁸ ג'ניאו עומד על חשיבות העיתונות כאמצעי העיקרי להפצת מידע בתקופה שלאחר מהפכת "התורכים הצעירים". המימשל והצבא העות'מאני הירבו, לדעתו, לפרסם ידיעות באמצעות העיתונות, ואפשרו נוכחות של כתבים בקורי החזית.⁹

לדעתי, יש להבחין בין מאמרי פובליציסטיקה, ששיקפו את דעות כותביהם ואת האינטרסים החבויים בהם, לבין ציטוטים של הודעות ממשלתיות ותיאורים של התרחשויות. בעוד שמאמרים פובליציסטיים עשויים לשקף דעות שונות ולהיות מושפעים מצנזורה פנימית וחיצונית, ציטוטים של הודעות ממשלתיות מהווים תעודה היסטורית תקפה ככל מסמך אחר. יתר על כן, גם מאמרים פובליציסטיים, שהיו נתונים להשפעת הצנזורה, משקפים בסופו של דבר את ההתרחשויות ואת הלכי הרוח – והרי זו מטרתי במאמר זה. על כן אחזור ואקבע, כי החומר המצוי במאמרי העיתון "איל טיימפו"⁹ וכולל ציטוטים של הודעות רשמיות, אזכורים של אירועים לאומיים וקהילתיים, ודעות של פרשנים, הוא מקור ראוי לבירור הסוגיה של תגובות היהודים באסתנבול לחוק הגיוס.

הנסיגות להחיל את חוק השירות הצבאי על המיעוטים במהלך המאה הי"ט

היהודים, כמו שאר המיעוטים, לא היו מועמדים לשירות צבאי כל זמן שהחוק באימפריה העות'מאנית התייחס אל הלא-מוסלמים כאל יסוד נחות כמתחייב ממסורת האסלאם.¹⁰ הנסיגות החוזרות ונשנים במהלך המאה הי"ט להכניס תיקונים במעמד האזרחי של הלא-מוסלמים הבשילו לשינויים ממשיים רק אחרי מהפכת "התורכים הצעירים".

7 הצנזורה מטעם המדינה נעשתה באמצעות "המשרד להנחיית הציבור", שנקרא בשם Ma'arif. המשרד הוקם בשנת 1839 על ידי הסולטאן עבדול מגיד, ומטרתו הייתה להגן על המוסר של הנתינים בהגבלת החשיפה לרעיונות זרים ולהשפעות זרות. "אחריות" זו לבטחון הציבור היתרגמה להתערבות בספרים, בדיווחים של נסיעות, ובבדיקת כל דברי הדפוס שהביאו נוסעים מבחוץ – ראו לוונטל, עמ' 80-81.

8 ראו לוי, עמ' 121-123.

9 ראו ג'ניאו, גיוס האומה, עמ' 160.

10 ראו שואו, עמ' 81.

האפשרות לגייס את הלא־מוסלמים לצבא העות'מאני נפתחה לאחר התיקונים החוקתיים בתחומי חיים מרכזיים באימפריה, שנתקבלו סמוך לתחילת המחצית השנייה של המאה הי"ט, אך יישומם נדחה שוב ושוב עד לאחר המהפכה. התיקונים הללו התחייבו ממצבה הקשה של האימפריה העות'מאנית, שצבאה הובס במלחמות במהלך המאות הי"ח והי"ט, ומלחצן של מדינות אירופה, שדאגו, בין היתר, למיעוט הנוצרי בה. חולשתה של האימפריה, שהביאה גם לאי־שקט ולמרדיות בחלקיה השונים, הביאה להכרה בחוגי השליטים בצורך בשינויים, שיעזרו לה להתאושש ולהשיב לעצמה את גדולתה.¹¹

עד לאמצע המאה הי"ט נהגה האימפריה העות'מאנית בנתיניה לפי חוק האסלאם, הרואה במאמיניו נתינים של השליט ובעלי זכויות רק מכוח אמונתם ושייכותם לדת המדינה. ליהודים ולנוצרים מתייחס האסלאם כאל כופרים במעמד של מאמינים בדתות מזויפות הנובעות מהתגלות אמיתית, ומבוססות על כתבי הקודש; יחד עם זאת דאג האסלאם להגנה על המיעוטים בתמורה לתשלום מס החסות, ה"ג'זיה" (Cizye). תנאי נוסף לקיומם האוטונומי של יהודים ונוצרים בחסות האסלאם היה הכרתם במעמדם הנחות והמושפל, והמושג המשפטי "דִּ'מִּי" (Dhimmi) הגדיר את מעמדם כבני חסות החיים בחסד האסלאם.¹²

בנובמבר 1839, בלחצן של מעצמות אירופה פורסם צו הרפורמות הנקרא "ח'טי שריף של גולח'אנה" (Hatt-i Şerif-i Gülhâne) – דהיינו "הצו הנעלה של לשכת הוורדים" – שבמסגרתו הובטחו לנתינים תיקונים בכל תחומי החיים; הצו הבטיח שוויון זכויות גם ללא־מוסלמים. הבטחה זו עוררה התנגדות בקרב חוגים שמרניים בחברה העות'מאנית, שהרי תיקונים אלה היו סטייה ממסורת האסלאם, שאינו מכיר באפשרות של שוויון בין מוסלמים ל"כופרים", וההתנגדות מנעה יישום של התיקונים ברחבי האימפריה.

במקביל להתנגדות של החוגים הדתיים השמרניים בחברה העות'מאנית נמשך הלחץ המתמיד של מעצמות אירופה על המשטר העות'מאני כדי שישפר את מעמדו של המיעוט הנוצרי. לבסוף נענתה הממשלה העות'מאנית ופרסמה צו חדש בפברואר 1856, שנקרא "ח'טי הומאיין" (Hatt-i Hümayûn), ועסק רובו ככולו בשיפור מעמדם האזרחי של הנתינים הלא־מוסלמים.

בנובמבר 1876 הוגש מיזכר לדיון לסולטאן עבד אלחמיד השני. שלושה עקרונות עמדו במרכזו של המיזכר: ה"חקוק" (Hukûk) הקובע את זכויות האזרח, ה"הוריית" (Hürriyet) המתייחס לחופש ולחירות, וה"מוסאבאת" (Musâbat) העוסק בשוויון של כל הנתינים באימפריה. שלושת העקרונות עובדו לכדי חוקה כוללת, שנתנה ייצוג לבני המיעוטים בפרלמנט המוצע. מדיניות זו הוצגה במונח "עות'מאניות" – "עות'מאנליליק" (Othmânîlik) – דהיינו הזיקה של מיעוטים דתיים ולאומיים למדינה.¹³

11 ראו לואיס, עמ' 43-52.

12 למעמדם המשפטי של היהודים בארצות האסלאם ראו: בת יאור; לואיס, עמ' 263-264; הראל, ספינות, עמ' 129-133.

13 ראו הראל, ספינות, עמ' 54-55.

כוונת צווי התיקונים מאז שנת 1839 היתה לרכז בידי המדינה את כל תחומי החיים דוגמת חינוך, כלכלה ומיסוי, ולארגן מחדש את המוסדות המייצגים של קבוצות האוכלוסייה השונות, תוך הגברת הריכוזיות של המשטר והחלשת הכוחות המסורתיים, שהיו נתונים ברובם בידיהם של אנשי הדת. אולם ההתנגדות של חוגים מוסלמים שמרניים ושל גורמים אינטרסנטיים, שחששו לאבד את זכויות היתר שלהם, האטה מאוד את יישום התיקונים. את הגולל על הכוונה ליישום החוקה המוצעת סתם הסולטאן עבד אלחמיד השני, שלא רצה בתיקונים, ניצל את פרוץ המלחמה נגד רוסיה בשנת 1877 והקפיא את החוקה.¹⁴

בצו שפורסם בשנת 1856 בוטל מס ה"ג'זיה" והאיסור על הלא-מוסלמים לשאת נשק. להלכה נפתחה הדרך בפני הלא-מוסלמים לשרת בצבא, אך במקביל הוצעה אפשרות של תשלום כופר במקום שירות צבאי, שנקרא בשם "בדלי-עסכרי" (Bedel-i askeri) והיה למעשה לתחליף של ה"ג'זיה". אמנם האפשרות שהיתה ללא-מוסלמים לשלם את כופר השירות לא נוצלה על ידי כל המועמדים לגיוס, והיו ביניהם שהעדיפו להתגייס ולשרת בצבא. מבין כל התיקונים, ביטול ה"ג'זיה" ומתן האפשרות לשלם "בדלי-עסכרי" היו נתונים למחלוקת ומורכבים מאוד. הם נגעו לתומכים ברפורמות, שדגלו ברעיונות השוויון, והשפיעו על מוסדות מימשל דוגמת משרד האוצר ומשרד המלחמה. בקרב הלא-מוסלמים, שהיו קבוצה משמעותית באוכלוסייה, השינוי היה מלווה בחששות, וננסה לבדוק אותו בהמשך דברינו.¹⁵

בין הגורמים לפתיחת האפשרות לשירות צבאי של הלא-מוסלמים היה הרצון להביא לחלוקה צודקת יותר של נטל ההגנה על המדינה, ומקבלי ההחלטות במימשל הבינו שיש לאפשר את גיוסם של הלא-מוסלמים. בו בזמן הם יצרו מנגנון של שחרור משירות צבאי תמורת כופר כספי, והבטיחו להלכה חלוקה שווה יותר של נטל ההגנה על המולדת תוך פתיחת האפשרות לגיוס כוח אדם חדש לצבא. השינוי במעמדם של הלא-מוסלמים בשנת 1856, עם ביטול מס ה"ג'זיה" ומתן אפשרות תשלום הכופר, הסיר לכאורה את המכשולים בדרך לגיוסם של לא-מוסלמים לצבא העות'מאני.

כופר השירות הצבאי חולק שווה בשווה בין כל הגברים בני עשרים עד ארבעים שנה. בשנת 1875 פורסם צו מיוחד להקלת נטל התשלום של כופר השירות, והורחב בו מעגל המשלמים לכל הגברים בני חמש-עשרה עד שבעים וחמש, וכל אחד שילם חמישה עד שבעה פיאסטרים לשנה; תשלום זה נותר בעינו עד לתחילת המאה העשרים. אמנם גם מוסלמים יכלו להמיר את השירות בכסף, אך בעוד לא-מוסלמים נדרשו לשלם עשרים וחמישה פיאסטרים לאדם, המוסלמים נדרשו לשלם בין ארבעים וחמישה לתשעים פיאסטרים.¹⁶ אריק ז'אן צירכר נוקב גם הוא בסכומים לשחרור של מוסלמים משירות צבאי במחצית השנייה של המאה ה"ט, ולפי דבריו תעריף השחרור של מוסלמי עמד על חמשת אלפים קורו (kuru) או חמישים לירות זהב – זו היתה, כנראה, אחת הסיבות למספר המועט של המשתחררים משירות צבאי מביניהם.¹⁷

14 ראו: לואיס, עמ' 136; הראל, ספינות, עמ' 132-133.

15 בעניין זה ראו את מחקרו המקיף של כרמי, ובעיקר עמ' 90-99.

16 שם, עמ' 97-98.

17 ראו: שם, עמ' 113; צירכר, עמ' 443.

לפי הנהלים החדשים של הגיוס, אחד מכל מאה ושמונים נתינים היה חייב להתייצב לשירות צבאי. על פי אומדן הלא־מוסלמים באסתנבול, מספר חייבי השירות מביניהם בכל שנה היה 12,500 בקירוב בכל אחת מהשנים שאחרי כניסת החוק לתוקפו. השלטונות נקטו אמצעי זהירות לקראת שילובם של יסודות לא־מוסלמיים בעלי אוריינטציה ללאומים הנוצריים בבלקנים, ששאפו להשתחרר מעולה של האימפריה – יסודות אלה ודאי לא ששו לשרת בצבאה של האימפריה העות'מאנית.¹⁸ שילובם של לא־מוסלמים בצבא העות'מאני חייב את הרשויות להתמודד עם התנגדויות מצד מגורים שונים באוכלוסייה: חיילים מוסלמים סירבו לשרת ביחידות מעורבות; נוצרים סירבו להתגייס, ונוצרים בדמשק סירבו אפילו לשלם את הכופר. התנגדויות אלה הובילו את הממשל, בשנת 1869, להחליט להציע גיוס מספר מוגבל של לא־מוסלמים שנאמנותם לא הוטלה בספק. ועדה מיוחדת נתמנתה כדי לדון ולגבש את כללי הגיוס שלהם והמליצה על גיוס מאזורים המאוכלסים בארמנים ובבולגרים, אך נמנעה מלהמליץ על גיוס מבוסניה־הרצוגובינה ומגיוס של יוונים. בסופו של דבר גיוס הארמנים נמנע בגלל ההתנגדות של מנהיגיהם.¹⁹

שירות צבאי של יהודים בצבא העות'מאני עד לשנת 1909

למרות המכשולים החוקתיים והתודעתיים, יהודים שירתו בצבא העות'מאני, אם כי במספרים קטנים, כפי שיוכיחו המקרים הבאים. על גיוס יהודים לצבא העות'מאני כבר במאה הי"ח ידוע ממקורות יהודיים – יעקב ברנאי מצטט מקור יהודי משנת 1772, ולפיו שלוש מאות יהודים מקרב 1500 משלמי מס מאסתנבול גויסו לצבא העות'מאני למלחמה נגד הצבא הרוסי. משנת 1789 עד שנת 1802 גויסו צעירים יהודים מאסתנבול לשירות בחיל הים העות'מאני, וידוע על אישים דוגמת ז'ק ניסים ואיזידור גרייבר, שהצטיינו במלחמה נגד רוסיה בשנת 1877. יהודים שירתו גם בחיל הרפואה, והידוע ביניהם הוא משה ברזילי, שזכה בעיטור על שירותו.²⁰ יצחק כרם ציין רופאים יהודים ששירתו בצבא העות'מאני והגיעו לדרגות גבוהות – אך דוגמאות של יהודים בודדים ששירתו כרופאים אינן מצביעות על גיוס המוני יהודים לשירות בצבא העות'מאני.²¹

ממחקריו של אילן כרמי ידוע על נסיונות רשמיים לגייס את יהודי אסתנבול לצבא העות'מאני. הסולטאן עבד אלחמיד השני פנה בשנת 1900 אל החכם באשי, הרב משה הלוי, בשאלה האם פליטים יהודים יהיו מוכנים לשרת בצבא, תוך הבטחה לספק להם ציוד ומצרכים לשם הכנת אוכל כשר; הרב התייעץ עם מועצת הרבנים והשיב בחיוב.²²

18 ראו: איסווי, עמ' 276; הראל, ספינות, עמ' 190-192.

19 ראו כרמי, עמ' 114. צירכר (עמ' 446) עומד על כך שהלא־מוסלמים לא נזכרו בתיקונים לחוק השירות הצבאי משנת 1870, וברור לפיכך שלא נדרשו להתגייס.

20 ראו: ברנאי, עמ' 55-56; קונט, עמ' 59-66.

21 ראו כרם, עמ' 1800-1801.

22 לא צוין באילו פליטים מדובר – ראו כרמי, עמ' 120-121.

כל הדוגמאות מצביעות על הסתירה בין המעמד החוקתי של מיעוטים, שאסר להלכה את גיוסם לצבא העות'מאני, לבין המציאות המתגלה במחקרים. במשך המאות הי"ז-הי"ח היה גיוסם של לא־מוסלמים, ביניהם יהודים, אם כי במספרים קטנים, שגדלו בשעות חירום. במקצועות נדרשים כגון רפואה, שימשו רופאים יהודים במשך שנים רבות וזכו גם בעיטורים על מסירותם.

קהילת יהודי אסתנבול במאה הי"ט

לשם הבנת תגובתה של הקהילה לחוק הגיוס לצבא העות'מאני לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" חשוב להכיר את מאפייניה, ארגונה והנהגתה במהלך המאה הי"ט. מאה זו התאפיינה בתהליך של מודרניזציה מהירה בארצות מערב אירופה, והשינויים החברתיים והפוליטיים שעברו על ארצות אלה יצרו פער גדל והולך בינו ובין האימפריה העות'מאנית.²³

בשנת 1826 פורק חיל היאניצ'רים (Yeniseri), צבא הקבע המאומן שנבנה כמעמד מיוחד,²⁴ וביטולו יכול להיחשב כמאורע המכונן במעמדה של הקהילה היהודית באסתנבול. חיל זה, שלעתים הגן ולעתים תקף את היהודים, היה גורם מרכזי למעמדם של עשירי הקהילה ומנהיגיה, ובאמצעותם השפיע על חיי הקהילה כולה. יהודים היו ספקי המזון והציוד לחיל היאניצ'רים ושימשו שנים רבות כמממנים (Sarrāf) של פעולותיו. עם פירוקו של החיל הוצאו להורג שלושה מעשירי הקהילה של אסתנבול: בכור יצחק קארמונה, יחזקאל גבאי וישעיהו אגימאן.²⁵

בכור יצחק קארמונה היה נשיא הקהילה, וניתן לשער את עוצמת הזעזוע של הקהילה למראה נשיאה המוצא להורג. להוצאתו להורג של נשיא הקהילה יחד עם שני עמיתיו, ששירתו את חיל היאניצ'רים, היתה גם השפעה כלכלית הרסנית על מקור ההכנסות העיקרי של הקהילה – המוצאים להורג היו מהעשירים ששילמו סכומים גבוהים למיסי הקהילה, ותרמו למפעלי הצדקה שלה. חיסולם של המנהיגים העשירים היה גם שלב מכריע בתהליך המתמשך של דחיקת היהודים מעמדות חשובות בתחום הבנקאות; בתחרות עם מיעוטים אחרים הפסידו היהודים עמדות השפעה כלכליות חשובות, שהיו מגוף חשוב למעמדה ולרווחתה של הקהילה. חיסול המנהיגות המתווכת בין השלטונות ובין הקהילה, והנסיונות למרכז ולשליטה של המימשל על המיעוטים, הביאה כנראה ליצירתו של תפקיד ה"חכם באשי", הרב הראשי הרשמי, בשנת 1835, לקראת שלהי תקופת שלטונו של הסולטאן מוחמד השני (1808-1839). נקבע ש"חכם באשי" ייבחר בידי הקהילה ויאושר על ידי הסולטאן. הנסיונות לקביעת מנהיגות חלופית כזו הביאו למינויו של הרב אברהם הלוי.²⁶

23 על הקהילה היהודית במאות ה"ז-הי"ט ראו: אפשטיין; בנבסה, היהדות; ברנאי; גרבר; גאלאנטה; לואיס; רודריג, יהודי ספרד.

24 על פירוקו של חיל היאניצ'רים ראו צירכר, עמ' 2.

25 ראו: רודריג, יהודי ספרד, עמ' 68-75; פרנקו, עמ' 134-140; גאלאנטה, עמ' 55-59.

26 ראו בנבסה, היהדות, עמ' 15-16.

רוחות התחדשות והתכנסות מתחת לכנפי הלאומיות, שנשבו מארצות אירופה, פסחו על יהודי האימפריה. יהודי קהילת אסטנבול חיו על פי המסורת המקובלת עליהם מדורות מבלי להיחשף לרוחות ההשכלה והמודרניות שנשבו מאירופה, אולם איום ממשי על חייהם ורווחתם של יהודי האימפריה העות'מאנית עורר את יהודי אירופה להתעניין בגורלם של אחיהם במזרח, בהשפעתו של המאורע הזכור בשם "עלילת דמשק", שהתרחש בשנת 1840.²⁷ מנהיגים יהודים מאירופה – הבולט ביניהם היה משה מונטיפיורי – שהשתדלו למען יהודי דמשק, הגיעו לעיר הבירה של האימפריה לפגישת שתדלנות עם הסולטאן, וזיהו גם את הצורך בהתחדשות של הקהילה באסטנבול.²⁸

שיתוף הפעולה בין המנהיגות של הקהילה באסטנבול ובין מנהיגות יהדות אירופה החל להתפתח עם תחילת פעולתו של אלבר כהן, שליח משפחת רוטשילד, שהקים באסטנבול בשנת 1854 את בית הספר היהודי הראשון, וכלל בתוכנית הלימודים שלו שפות זרות מלבד עברית ולדינו. באותה עת שכנע אלפונס דה רוטשילד, חבר ההנהגה היהודית בפריס, את הרב הראשי של אסטנבול לשלוח בתודש מרץ 1856 חוזר לכל קהילות היהודים באימפריה העות'מאנית, ובו הנחיות לביצוע הרפורמות שהתחייבו בהן קהילות המיעוטים באימפריה לפי צו הסולטאן מאותה שנה. בין יתר הסעיפים נדרשו הקהילות לאפשר את השתתפותם של מנהיגי הפרנקוס בקהילות בעיצוב פני החינוך.²⁹ חוזר זה פתח את הדרך לכניסתה של מנהיגות הפרנקוס לעמדות השפעה במערכות החינוך הקהילתיות. אך שיתוף הפעולה המתקדם בין מוסדות יהודיים בארצות אירופה ובין העילית השלטת באסטנבול היה עד מהרה לצנינים בעיני חוגי השמרנים בקהילה. ההתנגשות המשמעותית הראשונה, הראויה לציון, התייחסה לבית הספר היהודי שנזכר קודם, שנוהל בשנת 1858 בידי משפחת קאמונדו, משפחת בנקאים, שקיבלו את התואר "הרוטשילדים של המזרח". משפחה זו, ושאר הנוטים לקידמה בהנהגת הקהילה, זכו לכינוי "הנאורים"; חוגי הרבנות והשמרנים בקהילה הכריזו חרם על בית הספר ועל האנשים הקשורים בו, וזכו לתואר "החשוכים". בשנת 1860 זכו "הנאורים" בהישג נאה כאשר הרב יעקב אביגדור, שנתמך על ידי "הנאורים", נבחר לרב הראשי של הקהילה; הרב אביגדור הביא לבחירתו של מועצה מנהלית חילונית בראשותו של אברהם בכור קאמונדו. הסכסוך נמשך שנים אחדות, עד שבשנת 1862 פנו החוגים השמרנים למימשל וזה הוציא צו שפסל את בעלי אורחות זרה, דהיינו הפרנקוס, מלהיבחר להנהגה בקהילה. במצב שנוצר, שבעלי המעמד הכלכלי משכבת הפרנקוס לא יכלו להיבחר לתפקידי הנהגה, הפילוג היה בלתי נמנע, והפראנקוס הקימו את הקהילה "האיטלקית". קהילת אסטנבול נותרה מפולגת בין שתי הסיעות עד למהפכת "התורכים הצעירים".³⁰

27 ראו: הראל, בספינות, עמ' 30; פרנקל, עמ' 1-16.

28 ראו: בנבסה, היהדות, עמ' 18-19; רודריג, יהודי ספרד עמ' 85-86; רודריג, חינוך, עמ' 13-14.

29 הפרנקוס היו משפחות של סוחרים יהודים בעלי נתינות של ארצות אירופה שהיו פטורים ממיסים, בשונה מהנתינים באימפריה, וזכו להגנת הקונסולים של ארצותיהם. יחסיהם של הפראנקוס עם קהילות היהודיות השתנו מתקופה לתקופה: יש שהיו מעורבים בחיי קהילות ויש שהתבדלו מהן והקימו קהלים משלהם – ראו הראל, ספינות, עמ' 16-18.

30 ראו: רודריג, יהודי ספרד, עמ' 88-89; בנבסה, היהדות, עמ' 10-21.

EL TIEMPO

אפאריצי איל לונים, איל מיירקוליס אי איל בײרניס די קאד׳ה סימאנה

אונגוסיים אי ריקלאמאס.—סרטיס א סונדע
פאלינגס 45 גרר לה לינגס, סרטיס א קאסטיס פאלינגס 40
גרר לה לינגס, סונקס, סונקס, סונקס א לינגס פאלינגס
נאכטס לה לינגס; טענס, דיינס, אמינס א לינגס
פאלינגס 4 גררס לה לינגס.

איסטאטספיריאה אי אונז'סניג
גאלטע מחמדיאי גאדסי, קויונג'ליר מאן
הונטאלאנטינאלט, 15. 16. 17. 18.

KOUYOUMDJILER. HAN No 45,46,47
GALATA. CONSTANTINOPL

אכונאמיינאם :
קאנקאנאטיונאלע און אהיי גר' 120 אין פלאטע
בייזעזיס " 60 עירס עיזיס " 30
ער בלאס פערטיקייאס איז איל איספראלזיר
און אהיי גר' 1450 ביזעזיס 75

דירקטור : דוד פאריסקא

לאף פ'ליסיטאסיאניס.

עיתמיד טוירידן יא חאליד פאשלא, יירדט דיל
גראט דיטטונאל, חאבי קי ריפיק ציי, ירנו
די גרינדעאל קונסטן מורד, קי פאזירן ח-
ליד אל. פאלאציו דו לעמט באלז, מי פרי-
מארון קא פלייטעאלייטס אל קוצירט אל
קאזיון די קו אלדזייטעט אל טרונ.

טוֹדוֹם לֹב פֶּרִינִסְפִּים חֲמִישִׁירִיאִים פֻּחֲדוֹר
 וְאַלְמִינִי פֶּרִינִסְפִּים קוֹם פֶּלִינְסְפִּים חֲלִי
 יִצְרוֹ וְחִלְקָה חֲלִי פֶּלִינְסְפִּים רִי דוֹנֶה בִּתְגִי
 חֲלִי גִרְלִן דְּזוֹר, חֲלִי פֶּלִינְסְפִּים חֲלִי חֲלִינִסְפִּים
 יִפְּרִינִסְפִּים דִּל כִּינְדוֹ חֲלִי דִלִּים קֶלְמֶרֶה פֻּחֲדוֹר
 כִּינְדוֹ חֲלִינִסְפִּים פֶּרִינִסְפִּים פֶּלִינְסְפִּים
 חֲלִי.

פאריסי קי חיל מורנו נו ציטו אחינדה דילוק.
לשוק דילאס קומודאל'ס ריליגיאזאס.

די טיילעך זאלן פרוצירן יאזק אונטערזאכט, זאלן
קיינמאל, זאל קלוג, זאל אונטערזאכט יאזק.
א אונטערזאכט, זאל זיין, זאל זיין.
זיין זאל אונטערזאכט זאל זיין.

ריקצ'יוון אלזי חסעה 200 טיגראמאס די
סא ד'פרינסטס צילאיעס. טודס אקספרימון
גראדזי אלגריאה פור אלז ארצ'נימיענו ד,
חמיד ס'.

[illegible]

חן חזריאטענעם לה שפונטליין ריפ"ז לה
ט"ז'ל'ל קון מונע ליגענעס זיגריאס, 104 נול-
פ"ס די קאנען קון טיראדאס, קאלולאן קון מור-
נוליוו זיב טיראדאס, דינע, ליבערעל אקאדעמ
פיר גוט, זשאבאס קולדאדאס דינע קאנאדא קאדירע.
טאסע לה קאדאדאס זיב חן פייטעס.

[illegible]

איל נואיב' ריינו.

[illegible][illegible]

חלקו העליון של דף השער של העיתון "איל טיימפו" מ־30 באפריל 1909

המגמות להתחדשות ולקידום התחוקו עם ייסודה של חברת "כל ישראל חברים" בפריס בשנת 1860, ששמה לה למטרה לקדם את החינוך בארצות המזרח. הוועד של חברת כ"ח שהוקם באסתנבול, שאף לעודד את המגמה לחיזוק החינוך ולקידמה. השמרנים, שכאמור ניצחו בחלקית, הביאו לבחירתו של הרב משה הלוי בשנת 1872, ששימש רב ראשי "ממלא מקום" עד להפיכה של "התורכים הצעירים" בשנת 1908. שלושת העשורים שהרב משה הלוי כיהן בתפקידו נחשבים בקרב החוקרים כתקופה של שמרנות חשוכה, שלא אפשרה קידום כלשהו – שמרנות, שהתאפשרה, בין היתר, תודות למגמת השמרנות ששררה באימפריה כולה.³¹

הסרת המחיצות החוקתיות בעקבות מהפכת "התורכים הצעירים" צריכה היתה, לכאורה, להלהיב את אנשי קהילת אסתנבול, כמו את שאר קהילות המיעוטים באימפריה להזדמנות להתערות בחברה העות'מאנית, כשווי חובות וזכויות. באופן פראדוקסלי התרחש תהליך הפוך. המעבר מאימפריה פלורליסטית של מיעוטים שונים בצד רוב מוסלמי בעל זכויות למדינה חוקתית, הוליד את הקהילה היהודית של אסתנבול ליתר הסתגרות. מעטים בלבד תרגמו את התלהבותם מהשינוי החוקתי להזדהות עם האימפריה ולשירות בצבאה, כפי שאראה להלן.

תגובת הקהילה היהודית למהפכת ה"תורכים הצעירים"

תיאורים בני הזמן מוסרים שמהפכת "התורכים הצעירים" התקבלה אצל ההמונים בהתלהבות, עד שדמתה לחגיגה לאומית. גם הקהילה היהודית באסתנבול הצטרפה לחגיגות השמחה עם שאר נתיני האימפריה, והתסיסה הגיעה לכל רמות הקהילה והתפשטה גם לקהילות יהודיות אחרות. העיתונים היהודים, בדומה לעיתונים העות'מאנים, הלהיבו את קוראיהם ופרסמו את הציפיות של האוכלוסייה מהחוקה המחדשת. העיתון "איל טיימפו" פירט את השינויים המתחייבים בקהילה היהודית בעקבות המצב החדש.³²

דומה כי התיאורים של תגובת ההמונים נוטים להגזים בהתלהבות ובמספר של האנשים שהשתתפו בחגיגות. אין גם אפשרות לאמוד את מספרם של היהודים שהתלהבו באמת מהמהפכה ושמחו לקראת הבאות – יש לשער שאלה שחונכו ברוח ערכי חברת כ"ח, ואלה שבחרו באידאולוגיה של השתלבות במרחב העות'מאני, סברו שהגיעה ההזדמנות להגשמת האידאולוגיה שלהם. בצידם היו המוני יהודים רחוקים מכל אידאולוגיה, שקועים בעוני ובבערות, אך נאמנים למסורת אבותיהם, ודומה כי הללו לא נסחפו בלהט הפטריוטיזם העות'מאני.

הציפייה לשינויים במדינה בעקבות המהפכה יצרה במקביל ציפייה בקרב החוגים "הנאורים" לשינויים גם בקהילה היהודית ובמוסדותיה. חמישה ימים לאחר המהפכה העלה העיתון "איל טיימפו" לסדר היום הקהילתי את התביעה לשינויים במוסדות הקהילה. דוד פריסקו, עורכו של העיתון, תיאר את מצבה החמור של הרבנות הראשית, והתלבט בדבר הצורך בבחירת מנהיג מתאים לגודל השעה, שיוביל את היהודים לעידן החדש וישיב ליהדות באימפריה העות'מאנית את גדולתה. פעילים בקהילה, שרצו להביא לשינוי, פתחו במגעים לשכנוע הרב הראשי, הרב משה הלוי, שנשא שנים רבות בתואר "ממלא מקום", לכנס את המועצה הכללית כדי להחזיר לתפקוד את המוסדות הקהילתיים. המועצה החליטה לפנות אל הרב חיים נחום, רב צעיר ומשכיל, שלמד בבית ספר של כ"ח, והמשיך את חוק לימודיו בפריס במכון לשפות, והיה מקורב לחוגי "הוועד לאחדות ולקידמה", מחולל מהפכת "התורכים הצעירים". הרב נחום היה מקובל על הכוחות המשכילים בקהילה, ופריסקו התבקש לשכנע אותו שישב מפרס לאסתנבול כדי להיות מועמד בבחירות למשרת החכם באשי.³³

32 ראו איל טיימפו, 27 ביולי 1908 ואילך.

33 על הרב חיים נחום ראו: בנבסה, היהדות, עמ' 31-33; בנבסה, חיים נחום.

הרב חיים נחום נבחר, והחל את תפקידו במהלך חודש אוגוסט מיד לאחר המהפכה. היתה זו תקופה של התלהבות עממית, של איידואות ושל ציפיות גדולות לשינויים ברחבי האימפריה. בקהילה היהודית באסתנבול עוררה בחירתו ציפיות להתחדשות של מוסדות הקהילה, וזאת בתקופה של מתח אידאולוגי בין המגמה להתעתמנות ולמעורבות בחיי האימפריה ברוח האידאולוגיה של כ"ח, לבין הצינונות, שהחלה לעשות צעדים לרכישת השפעה הן בבירת האימפריה, הן בקהילה היהודית. המאבקים קיבלו ביטוי חריף, ולעתים גם בוטה, בעיתונות היהודית באסתנבול.³⁴

התקופה שלאחר בחירתו של הרב נחום לתפקיד הרב הראשי, החכם באשי, היא התקופה שעלה בה לדיון החוק החדש לשירות בצבא העות'מאני, ולעניין זה נודעה חשיבות רבה להיכרותו של הרב נחום עם חוגי "הוועד לאחדות ולקידמה". אין בידינו מכתבים, שאולי שלח הרב למכריו במימשל החדש, וכל שנוכל לעשות במאמר זה הוא לעמוד על פעולותיו של הרב ועל מנהיגותו כפי שהם משתקפים מעל דפי העיתון "איל טיימפר", כמסגרת לבדיקת התגובה של הקהילה היהודית לחוק החדש של השירות הצבאי.

חוק השירות הצבאי משנת 1909

עיון במחקרים העוסקים בקהילות היהודיות באימפריה העות'מאנית בתקופת המהפכה של "התורכים הצעירים" מגלה חוסר התייחסות להשפעת החוק החדש של הגיוס על הקהילה. לא נמצאו מחקרים שהתעמקו בשאלת שירותם של יהודים לפי חוק הגיוס מיד עם כניסתו לתוקף בשנת 1909 – יוצא מכלל זה הוא מחקרו של יצחק מרקוביץקי על שירותם של בני היישוב בארץ ישראל בצבא העות'מאני בשנים 1908–1918, שבדק את השפעת חוק הגיוס על האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל; מחקרו של מרקוביץקי נוגע רק בשולי מאמר זה.³⁵

נקודת המפנה בהיסטוריה של הנסיונות לתיקון מצבם של הלא־מוסלמים באה רק אחרי מהפכת "התורכים הצעירים" בחודש יולי 1908, כאשר אלה השיבו לתוקפה את החוקה משנת 1876. יוזמי המהפכה פרסמו הצהרה בת שמונה עשר סעיפים לתיקונים בכל תחומי החיים. לענייננו שייך הנאמר בסעיף 9 של ההצהרה, כי כל אזרח יהנה מחופש מלא ומשוויון, ללא קשר ללאומיותו או לדתו, ויהיה מחויב בחובות של אוכלוסיית הרוב. כל העות'מאנים, בהיותם שווים בפני החוק, ראויים למלא משרה ממשלתית, לפי כישוריהם האישיים ולפי השכלתם. הלא־מוסלמים ראויים לשירות צבאי בהתאם לחוק. בסוף שנת 1908 ובתחילת 1909

34 הדים למאבקים בקהילה מצויים בהודעה של הרבנות הראשית, שפורסמה באיל טיימפר ב־25 באוקטובר 1909 בחתימתו של המזכיר, ש' אבטאביב. בהודעה נאמר כי הוועד הגשמי, המיג'ליס ג'יסמאני (Meclis-i Cüsmânî), החליט לפנות אל כל המשגיחים והגבאים של הקהילות ולהורות להם לאסור כל תעמולה של מפלגות ותנועות פוליטיות בתוך בתי הכנסת. העיתון הוסיף כותרת האומרת "התעמולה הציונית בבתי הכנסת", וממנה מובן כי המטרה היתה לחסום את התעמולה של התנועה הציונית, שזכתה כנראה לשומעים ולאזהרים.

35 ראו מרקוביץקי, עמ' 9–11.

התקיימו דיונים בכוונה לחוקק את חוק החדש של השירות הצבאי; באוגוסט 1909 נתקבל החוק בפרלמנט, ובאוקטובר התגייסו ראשוני הצעירים מעיר הבירה.³⁶ התגובה של הקהילות הנוצריות לחוק הגיוס של הלא־מוסלמים היתה מעורבת. להלכה, מנהיגיהם תמכו בחוק, אך למעשה, בקרב הציבור לא היתה התלהבות לשירות. הקהילות היווניות, הסוריות, הארמניות והבולגריות, שהיו קהילות העילית הנוצרית, העלו שורה של תביעות, ובין דרישותיהם היתה הדרישה שהנוצרים ישרתו ביחידות נפרדות, ובפיקוד של קצינים נוצרים; הקהילה הבולגרית תבעה שהשירות הצבאי ביחידות של מתגייסים בולגרים יהיה רק בפרובינציות האירופיות של האימפריה. בסופו של דבר רבים מהצעירים הנוצרים חייבי הגיוס, ובמיוחד היוונים, העדיפו לעזוב את תחומי האימפריה או לקבל על עצמם נתינות של מדינה אחרת.³⁷

עם כניסת החוק החדש לתוקפו, באוקטובר 1909, בוטלה להלכה האפשרות להשתחרר משירות באמצעות תשלום הכופר. חוקרים דוגמת בנבסה וכרם סבורים כי תשלום כופר השירות אכן בוטל בשנת 1909;³⁸ בדיקת הידיעות בעיתון "אל טיימפו" תבהיר את המצב ששרר למעשה בעניין תוקפו של כופר הגיוס.

העיתון "איל טיימפו" ועורכו דוד פריסקו

דוד פריסקו עמד במרכז של הפעילות העיתונאית היהודית בעיר הבירה של האימפריה העות'מאנית בשלהי המאה ה־ט ובתחילת המאה הכ', במשך למעלה מחמישים שנה. בתקופה זו הוא ערך והוציא לאור שני עיתונים בלדינו: "איל אמיגו דה לה פאמיליה" (הידיד של המשפחה), ו"איל טיימפו" (הזמן).

פריסקו, כאמור, היה בין התובעים את השינוי בהנהגת הקהילה מיד אחרי המהפכה; הוא השתתף בפועל גם במאמצים להפעלת מוסדות הקהילה. מעורבותו באה לידי ביטוי בשני מישורים: הפובליציסטי, שקבע בין היתר את סדר היום הקהילתי; והעסקני, שבא להוציא לפועל את מה שהטיף לו במאמריו. מקור להבנת דעותיו של דוד פריסקו הם המאמרים הפובליציסטיים בנושאים אידאולוגיים, שפירסם מעת לעת בעיתונו. מאמרים אלה, שהתפרסמו קרוב למהפכה של 1908, תאמו את השקפתו בדבר הצורך בגיוס של יהודים לצבא כדרך נאותה להשתלבות בחיי המדינה העות'מאנית. במאמרים הבאים, במחצית השנייה של שנת 1909, תקף פריסקו את התנועה הציונית שביקשה להיבדל ולהקים בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל – לדעתו הציונות סיכנה את שאיפתם (שאיפתו) של היהודים להשתלב בחיי המדינה העות'מאנית. משנה זו שימשה קו מוביל בעיצוב עמדתו של "איל טיימפו" בזכות השירות בצבא העות'מאני.³⁹

36 ראו: סארו, עמ' 40-42; צירכר, עמ' 443.

37 ראו: פינדלי, עמ' 342; ג'יניאו, יהודי, עמ' 116-117; ג'יניאו, גיוס האומה, עמ' 158.

38 ראו בנבסה, היהדות, עמ' 17.

39 ראו: בנבסה, שם, עמ' 91-101; בנבסה, עיתונים, עמ' 17-20.

פריסקו הטיפ אמנם לשימוש בשפה התורכית, אך הכיר גם בצורך בעיתונות בלדינו. הצורך נבע, בין היתר, מהגידול באוכלוסייה היהודית ומהעלייה ברמת ההשכלה בעקבות ההתפתחות של רשת החינוך מיסודה של כ"ח. האוכלוסייה היהודית נזקקה לכלי תקשורת, והעיתון "איל טיימפו" ענה על הצורך בכלי תקשורת בשפה המקובלת של הקהילה היהודית המתרחבת באסתנבול ובקהילות מרכזיות נוספות; יש לזכור כי הלדינו היתה שפת האם של כשמונים וחמישה אחוז מיהודי הקהילות היהודיות של האימפריה. אמנם עברו כמעט חמישים שנה מאז תחילה פעילותה של כ"ח, ויותר משני דורות של תלמידים כבר התחנכו בבתי הספר של כ"ח ברוח ההתמערבות, תוך רכישת השפות הצרפתית והתורכית, אך הלדינו היתה עדיין שפת האם של מרבית יהודי הערים המרכזיות. מספר המנויים של העיתון בשנת 1908 עמד על תשע מאות. שרה אברביה שטיין, שדנה בנתונים אלה, סוברת כי יחסית לתפוצתם של עיתונים תורכיים וארמניים, מספר הקוראים היה אמנם קטן, אך לאחר שהיא מפחיתה שלושים ושמונה אחוז מהאוכלוסייה היהודית, שהיו הצעירים מתחת לגיל חמש-עשרה, ואומדת, בהערכה שמרנית ומפחיתה, שכל עותק של העיתון נקרא על ידי חמישה קוראים לפחות, הרי לא פחות משישה עשר אחוז (אחד מכל שישה אנשים) נחשפו לעיתון, וזהו מספר נכבד של קוראים.⁴⁰

"איל טיימפו" הופיע לראשונה בשנת 1872 כעיתון יומי, ומשנת 1882 ועד 1933 הופיע במתכונת של עיתון דריומי. העיתון הגדיר עצמו כ"עיתון יהודי פוליטי, ספרותי, מסחרי ופיננסי". "איל טיימפו" ומוספיו שימשו שופר לקידום מגמת ההתמערבות וההתברגנות של קוראי הלדינו באימפריה – כל זאת בצד פעילותו של העיתון ככלי עזר ליהודי האימפריה בתחרות הכלכלית מול יריביהם היוונים והארמנים בשליש האחרון של המאה הי"ט. "איל טיימפו" היה משך שנים רבות מעצב דעת הקהל, ועל כן הוא ראוי לשמש מקור ללימוד תגובת היהודים להחלתו של החוק החדש של השירות הצבאי על הלא־מוסלמים. מבין שורותיו ננסה לדלות את המידע השייך לתגובת הקהילה היהודית לחוק.

הפרסומים והשמועות על חוק החדש של השירות הצבאי

מהפכות ורפורמות המשנות מצב מוכר וקיים יוצרות אי־ודאות, ומתקבלות בחששות בציבור, ויש להניח כי הקהילה היהודית, כמגורים אחרים באוכלוסייה של האימפריה העות'מאנית, ציפתה בסקרנות מהולה בחשש לשינויים בעקבות מהפכת "התורכים הצעירים". ההתלהבות שעוררה המהפכה נמשכה זמן מה, ולאחריה באה עת פרעון הצהרות הנאמנות למולדת. גיוס לצבא הוא מקרה מובהק שהצהרות נאמנות לרעיון השוויון והחובה לשרת את המולדת מתנגשות לבסוף באינטרסים של הפרט – גיוס לצבא מחייב לעתים הקרבה עד כדי סיכון חיים ופגיעה כלכלית במשפחות.

בחודש אפריל 1909 התקיימו הדיונים על חוק הגיוס של הלא-מוסלמים, ושמועות התפשוטו והתפרסמו, בעיקר בעיתונים. העיתון "איל טיימפו" מצא לנכון לסקור לקוראיו את המצב במילים הבאות:

איל סירביסיו מיליטאר פור לוס נומוסלמאנוס.

איל סירביסיו מיליטאר פור לוס נומוסלמאנוס איס אונה די לאס קואיסטייוניס קי אוקופאן אקטואלימני די אונה מאנירה מויי סיריווזה נואיסטרו גובירנו קונסטיטוסיונאל. סו אלטיזה איל גראן בייזר אין סו רימארקאבילי איקספואיסטו לאידיו מיירקוליס אין לה קאמארה, אבילו די איסטה קואיסטייון לארגאמיני דימונסטראנדו קואנטו גיוסטה אי מניסטירוזא אירה לה פארטיסיפאסייון אין לה ארמאדיה אי אין לה מארינה דיל אילימינטו נומוסלמאנו. אידוס די לה מיסמה פאטריאה, אינטיריסאדוס אה סו פרוספיריד'אד' אי אה סו גלוריה, לוס סיאודאדינוס אוטומאנוס טיינין איל דיבייר די אפאריזארסין אה דיפינדרלה.

אינל מיניסטיריו די לה גיררה סי אוקופאן סירייאמיני דילה אילאבוראסייון די נואיבוס קואדירוס דילה ארמאדיה אוטומאנה. לה קאנסיליריאה לאטינה מיסמו בייני די ריסיבייר און טיסקיירי דיל מיניסטיריו אורדינאנדולי די טראנסמיטיר אל סיקריטאריאטו לוס נומבריס, איל איסטאדו איל איל דומיסיליו די טודוס לוס סודיטוס אוטומאנוס, אין אידאד' די אזיר סוס סירביסיוס. ליה סאבין קי לוס מיסמוס טיסקייריס פואירון ליה אינב'יאדוס אל פאטריארקאטו אוקומיניקו אי אלוס פאטריארקאטוס ארמינו אי ארמינו קאטוליקו, אנסי קי אל גראן ראבינאטו.⁴¹

[תרגום:

השירות הצבאי ללא-מוסלמים הוא אחד העניינים המעסיקים עכשיו בצורה רצינית ביותר את ממשלתנו הקונסטיטוציונלית. הוד מעלתו הווזיר הגדול, בהופעתו הראויה לציון בקאינטרה ביום רביעי, הציג עניין זה באריכות. הוא הדגיש עד כמה צודקת היא השתתפותו של המיגור הלא-מוסלמי בצבא ובצי. בנים של אותה מולדת, המעוניינים בשגשוגה ובתהילתה, חייבים, כאזרחים עות'מאנים, להתכונן להגנתה.

במשרד המלחמה עוסקים בהכנת מסגרות חדשות בצבא העות'מאני. המועצה הלטינית קיבלה מיזכר ממשרד המלחמה ובו הוראה להעביר את רשימות של השמות, המעמד האזרחי, והכתובות של כל הנתינים העות'מאניים בגיל גיוס. ידוע כי הוראות כאלה נשלחו לפטריארכיה האקומנית, לפטריארכיה הארמנית והארמנית-הקתולית, וגם לרבנות הראשית.]

החוק החדש של השירות הצבאי עמד לחולל מהפכה באורחות החיים במדינה. המוסלמים והלא-מוסלמים כאחד לא קיבלו את החידוש בלב קל, ועל כן נדרשה פעולה של הכשרת הלבבות לקראת השינוי. הווזיר הגדול מצא לנכון לפנות ולהדגיש את חשיבותו של השירות

הצבאי של כל אזורי המדינה, משום שכבר הסתמנה כנראה התנגדות מצד גורמים בעדות הלא־מוסלמיות לגיוס לצבא. התנגדות זו, שנוספה להתנגדות בקרב החוגים השמרנים המוסלמים לגיוס כזה כבר אחרי 1856, הביאה למאמץ מיוחד מצדו של המימשל. הוויזר הגדול הודיע כי הוא רואה חשיבות גדולה בשירותם הצבאי של כל בניה של המולדת. גם ההוראות שנשלחו מטעם הממשלה לראשי העדות הלא־מוסלמיות, כדי שיכינו את רשימות חייבי גיוס, מעידות על החשיבות של הכשרת הלבבות בקרב בני העדות האלה. הממשלה, שצפתה את הקשיים בגיוס הלא־מוסלמים, נעזרה בהנהגות הדתיות – שיתוף זה מצביע על האחריות שהטילה הממשלה על ההנהגות הדתיות באשר לנכונותם של בני קהילותיהם להתגייס. לכאורה, גיוס הוא עניין שבין האזרח ובין המדינה, אך גיוס של לא־מוסלמים, ובעיקר נוצרים, לא היה דבר מובן מאליו. בהיות הנוצרים נאמנים ללאומים הנוצרים החדשים בבלקן, הגיוס היה עשוי להיות יעיל יותר אם המנהיגות הדתית של העדה תתמוך בו. המנהיגות הדתית של העדות הנוצריות היתה כלואה בין נטייתה ללאומיות הנוצרית של המדינות החדשות שקמו בבלקן לבין מחויבותה למדינה העות'מאנית, שנבדקה בוודאי בשבע עיניים על ידי השלטון העות'מאני.

סיעת המתעצ'מנים בקהילה היהודית ראתה בגיוס לצבא הזדמנות להשתלבות במדינה התורכית, ובוודאי תמכה בו, אך אין ידיעות על תחושותיהם ודעותיהם של רוב אנשי הקהילה, ובעיקר של קשי היום בה, שהיו רחוקים מכל אידאולוגיה של השתלבות במדינה העות'מאנית, ודבקו במסורת אבות.

לפי החוק החדש הלא־מוסלמים בני עשרים ואחת עמדו לשרת שירות פעיל בצבא; עוד הוחלט, שתקנות גיוס מיוחדות יפורסמו ויוכרו בהן על גיוס כל תושבי הבירה בני עשרים ושתיים עד שלושים ושמונה שנה. אלה יהיו חלק מהמשמר הלאומי, שתפקידו להגן על הבירה כאשר הצבא ישלח לחזית במקרה של מלחמה.⁴²

נתונים נוספים בידיעה שהובאה רומזים על קשיים בהחלת החוק החדש גם על האוכלוסייה המוסלמית באסתנבול – מתברר שתושבי אסתנבול המוסלמים היו משוחררים מגיוס עד לפרסומו של החוק. הקביעה כי המועמדים בני 22–38 יגויסו למשמר הלאומי מצביעה על צרכיו הגוברים של הצבא התורכי בכוח אדם. באופן זה, ההגנה על עיר הבירה, שהיתה עד לעת ההיא תפקידו של הצבא הסדיר, עמדה לעבור למשמר הלאומי, שיורכב מבני אסתנבול. אולם יש לשים לב להערה בסוף הידיעה, כי לעת עתה לא יוקם המשמר הלאומי בבירה. אם אין זו טעות של העורך, יש בהערה להעיד על מאבק הכוחות סביב הכוונה לגייס את תושבי אסתנבול. אמנם התקבלה החלטה עקרונית על גיוס בני הבירה למשמר הלאומי, אך באותה עת נדחה הביצוע, כנראה בגלל ההתנגדות בקרב חוגים בעלי השפעה.⁴³

בתקופה זו של דיונים בחוק לגיוס הלא־מוסלמים בולטת אי־הבהירות האופיינית לתקופות מעבר. ידיעות חלקיות מטעם המימשל מעורבות בהערכות של פרשנים ובשמועות, המתפרסמות גם בעיתונים, והן המקור היחיד כמעט למידע. גם ההוראה להשלים במהירות את רשימות

42 שם.

43 ראו גיניאו, גיוס האומה, עמ' 157 הערה 2. צירכר (עמ' 442) מזכיר גם הוא את השחרור של תושבי עיר הבירה משירות צבאי עד לחוק החדש של השירות הצבאי.

החייבים בגיוס לפי החוק הישן, שנשלחה אל המחוזות, הגבירה כנראה את הבלבול ואת אי־הוודאות.

בצד מידע שהציע העיתון לקוראיו, הוא טרח להכחיש שמועות וידיעות, שנראו לא מהימנות בעיני עורכיו – כך למשל הכחיש העיתון נתונים שנראו לו מוגזמים על מספר המגויסים הלא־מוסלמים; הכחשות ממין זה סייעו להורדת המתח והדאגה בקרב הקהילות.⁴⁴ מתחים ודאגות כאלה נוצרו בשל הנחיות והוראות סותרות, שניתנו לעתים על ידי הרשויות. כך למשל פורסמו בחודש ספטמבר 1909 ידיעות על הוראות משרד הפנים למחוז סלוניקי ולכל יתר המחוזות השייכים לאסתנבול, להשלים במהירות את רשימות הלא־מוסלמים בגיל שירות צבאי לפי החוק הישן, למרות שבאותו חודש אמור היה להיכנס לתוקפו חוק הגיוס החדש.⁴⁵

מתכונת הגיוס והשירות הצבאי לפי החוק החדש

לפי ההוראות בחוק החדש נמשך השירות הצבאי עשרים שנה, דהיינו מגיל עשרים ואחת עד גיל ארבעים. מהשנים הללו שלוש שנים היו בשירות פעיל, שש שנים בשירות המילואים (איחטיאט; Ihtiyat), תשע שנות שירות בחיל הטריטוריאלי (ראדיף; Radif), ושנתיים במילואים הטריטוריאליים (מוסטאחפיז; Mustahfiz).⁴⁶

חייבי הגיוס צריכים היו להתייצב בפני השלטונות במועד שנקבע להם, ולהודיע אם בכוונתם לשרת. אם החליטו לשרת נקבע מועד הגיוס בהגרלה, ולפי גיל המתגייס נקבע אם יתגייס באותה שנה, או בשנה שאחריה. ההגרלה התקיימה בנוכחותם של המועמדים לגיוס, ובהעדרם נעשתה ההגרלה בנוכחות הקרובים ונציג של הקהילה.⁴⁷

44 איל טיימפו, 30 באפריל 1909, גיליון 87.

45 שם, 24 בספטמבר 1909, גיליון 1.

46 שם. על השינויים לעומת חוק השירות הצבאי שנהג לפני המהפכה ראו צירכר, עמ' 440, המביא פירוט אחר מזה המופיע ב"איל טיימפו". לפי מחקרי הצבא העות'מאני היה מחולק בשנת 1869 לשלושה גופים: הניזאמיה (Nizamiye) היה החיל הסדיר, הרדיף (Radif) היה חיל המשמר והמוסטאחפיז (Mustahfiz) היה חיל המילואים. הצבא הסדיר נחלק לשניים: החלק שבשירות פעיל במשך ארבע שנים נקרא מובאזאף (Muvazzaf), ואילו החלק של משוחררי השירות הפעיל, שעדיין חויב בשירות מילואים במשך שנה או שנתיים ונכון היה להתגייס לשירות בשעת חירום, נקרא איחטיאט (Ihtiyat), ושימש בדרך כלל גיבוי לחיל המשמר באזור המגורים. לפיכך מונה צירכר בשנה זו 210,000 חיילים בצבא הסדיר העות'מאני, מהם 150,000 בשירות פעיל, ושישים אלף בשירות מילואים. משוחררי הצבא הסדיר – אלה שסיימו את שירותם, או מפרנסים יחידים או כאלה שהגיעו לגיל שלושים ושתיים – שירתו בחיל המשמר במשך שש שנים. בשנת 1869 מנה חיל המשמר קרוב ל־190,000 איש. חיל המילואים היה הנחות מבין החילות מבחינה צבאית ונועד לספק כוח אדם לצרכי המדינה מבין המשוחררים משני החילות שהוזכרו קודם. משך השירות בחיל זה היה שמונה שנים, ושירתו בו בני שלושים ושתיים עד ארבעים שנה. בשנה הנזכרת היו רשומים בו 300,000 איש. עד לתחילת המאה העשרים מונה צירכר שינויים נוספים בארגון של הצבא ובמשך השירות בכל אחת ממסגרותיו.

47 לפי צירכר (עמ' 440), ההגרלה היתה הליך מקובל עוד משנת 1869. המועמדים לשירות נרשמו ברשימת המועמדים לגיוס, וההגרלה נועדה לקבוע מי מביניהם יתגייס. כל המועמדים לגיוס נקראו להתייצב בעיר המחוז, וההגרלה נערכה בפומבי, בדרך כלל בכיכר העיר. במרכז הכיכר הונחו שני שקים: באחד היו מעטפות ובכל אחת מהן שם של מועמד לגיוס, ובשני היה מספר וזה של מעטפות, שבחלקן פתקים שהיה

אלה שעלה בגורלם להתגייס קיבלו עשרים ימי דחייה לשהות עם המשפחה, ועשרים יום נוספים, ולאחריהם נשלחו לשירות בכל מקום ברחבי האימפריה. מועמדים לגיוס שהגדלתם נערכה בהעדרם, קיבלו דחייה של תשעה חודשים לשם סידור ענייניהם. המאחרים להתייצב חויבו להתגייס, ונשללה מהם האפשרות להשתחרר באמצעות תשלום כופר השירות.⁴⁸

הזכאות לפטור משירות צבאי

בחודש ספטמבר 1909 פורסמו הסדרי הגיוס על פי החוק החדש. כל הגברים הכשירים לעבודת הצבא נקראו לשירות צבאי; חולים במחלות מסוימות קיבלו פטור משירות; גם שלושה רבנים ומורים מכל בית ספר מוכר על ידי הממשלה היו פטורים משירות. על פי ידיעה שפורסמה בעיתון, בכותרת "השירות הצבאי של היהודים", הורה הוויזר הגדול למשרד הדתות לשחרר משירות מורים ותלמידים מבתי ספר יהודיים.⁴⁹

הצורך בהתערבותו של הוויזר הגדול למען שחרורם משירות של מורים ותלמידים מבתי ספר יהודיים, עשוי להצביע על הקשים שהתעוררו בכל הנוגע לפטור מהשירות הצבאי. ראוי לזכור כי שחרור של מורים ותלמידים של בתי ספר גבוהים הופיע בהוראות הגיוס, והעובדה שלגבי היהודים נדרשה התערבות מיוחדת של הוויזר הגדול יכולה להצביע על מעמדם החוקתי הבעייתי של היהודים גם בתקופת הקונסטיטוציה, שהרי למרות השוויון נזקקו היהודים למליץ יושר רם מעלה כדי לזכות בזכויות שהגיעו להם על פי החוקה.⁵⁰

בחודש נובמבר 1909 פורסמו הידיעות על דרך שחרור חייבי גיוס שהיו מפרנסים ומטפלים יחידים במשפחותיהם. נקבע כי ועדות גיוס מיוחדות, שכללו אורחים בעלי תפקיד, קצינים ונציגים של הקהילות, יבחנו את המועמדים לגיוס וידונו בכל מקרה לגופו. בוועדות יוחלט מי מהמועמדים יתגייס, מי יקבל פטור זמני בגלל מצב משפחתי, ומי יקבל פטור קבוע משירות.⁵¹ ועדות הגיוס המקומיות מילאו תפקיד חשוב בקהילות השונות ברחבי האימפריה. נציגי הקהילות בוועדות, שידעו על מצבם המשפחתי של המועמדים לגיוס מבני קהילותיהם, התערבו בוודאי לטובתם במקרה הצורך, אך היו מקרים שהוועדות לא הצליחו לפתור.

מוגן בזכויות יוצרים

כתוב בהם "מתגייס" (כמספר האנשים הדרושים לגיוס), ובשאר המעטפות פתקים ריקים. בתחילה הוצאה מעטפה משק המעטפות עם השמות, קראו בשם המועמד והוציאו מעטפה משק הפתקים, וקראו בקול "מתגייס" או "לא מתגייס". צירכר מציין כי באזורים שנהגה בהם מערכת שבטית חזקה, כגון אלבניה וכורדסתאן, נהגו המנהיגים לקבוע מי יהיו המתגייסים, בלא הגרלה.

48 ראו איל טיימפו, 7 במרץ 1910, גיליון 68.

49 שם, 24 בספטמבר 1909, גיליון 1.

50 צירכר (עמ' 442) מזכיר את התקנה של שחרור משירות צבאי של תלמידים מבתי ספר דתיים, ושורה של מקצועות נדרשים.

51 ראו איל טיימפו, 17 בנובמבר 1909, גיליון 22. צירכר (עמ' 441-442) מציין את הקבוצות והיחידים ששחררו משירות צבאי.

שחרור משירות באמצעות תשלום כופר השירות

החוק לגיוס של הלא-מוסלמים, שנכנס לתוקפו באוגוסט 1909, למרות מראית עין של שינוי, לא שינה מן היסוד את המצב ששרר לפניו, וצעירים יהודים, נוצרים ומוסלמים בעלי אמצעים יכלו להשתחרר משירות פעיל בתשלום כופר השירות; אלה שבחרו לשלם את הכופר שילמו מיד עשרים וחמש לירות. במקרה אחד התייצבו כחמש מאות מועמדים לגיוס, ושלוש מאות מהם החליטו להתגייס – הם קיבלו בו במקום חופשה מיוחדת לסידור ענייניהם. חמישים וארבעה מועמדים (למעלה מעשרה אחוז) שילמו את כופר השירות, בתוכם שמונה-עשר מוסלמים. לא נמסר מה עלה בגורלם של שאר 146 המועמדים לגיוס.⁵²

המשלמים את הכופר שוחררו משירות פעיל של שלוש שנים ומשירות של שלוש שנים במילואים. הם חויבו באימונים של שלושה חודשים כדי להתרגל לשירות – האימונים אמורים היו להתקיים קרוב ככל האפשר לביתם, תוך מתן אפשרות לינה בבית. כל זאת בהתאם להתנהגותם.⁵³

חוק השירות הצבאי ללא-מוסלמים לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" עמד לכאורה במתן שוויון לכל בזכויות ובחובות, אך עם זאת השאיר לפרט את ההחלטה על מידת מחויבותו למולדתו ואת רצונו לשרת בצבאה. נעלם החשש מגיוס חובה ללא אפשרות של שחרור באמצעות כופר, ואלה שלא רצו לשרת את "המולדת" יכלו לזכות בשירות מקוצר של שלושה חודשים באמצעות תשלום הכופר. אפשר לשער שאחת הסיבות לנסיגה מרעיון השוויון בחובות היה נעוץ בחששם של השלטונות ממידת נאמנותם של הנוצרים למדינה העות'מאנית; אולי הם העדיפו להימנע מלשלב את המיעוט הנוצרי, שליבו כבר היה נתון ללאומיות אחרת (ארמנית, בולגרית, יוונית ושאר מדינות הבלקן), ובכך להמעיט את הסיכון של חתרנות ובגידה בשורות הצבא במקרה של מלחמה.⁵⁴

קשה להסביר את הכללתם של המוסלמים בין אלה שהיו יכולים לשלם את כופר הגיוס, ונראה שהשלטון העדיף לפטור את המעוניינים להשתחרר תמורת הסכום הגבוה, שהיה נחוץ לאוצר העות'מאני.⁵⁵

מוגן בזכויות יוצרים

52 ראו איל טיימפו, 7 במרץ 1910, גיליון 68.

53 שם. אין באפשרותי להצביע על מקרים של יהודים ששירתו במסגרת כוז מכיוון שהעדויות הקיימות הן על שירות בצבא הסדיר.

54 צירכר (עמ' 443-444) מציין את החשש של הממשל העות'מאני מפני גיוסם של בני העדות הנוצריות לצבא, שהתבסס על רוח האסלאם. גם הממד הכלכלי מנע ככל הנראה את גיוסם של לא-מוסלמים – ההכנסות מתשלום כופר הגיוס היו משמעותיות לאוצר המדינה, ולא עודדו את גיוסם של לא-מוסלמים. הנוצרים מצדם לא התלהבו לשרת בצבא העות'מאני – הם ראו את עצמם נתינים של הממלכה העות'מאנית, אך לא שותפים לאומה עות'מאנית.

55 ראו צירכר, עמ' 443 הערה 15.

מספר המגויסים

בכתבות שנבחנו לא נמצאו מספרים רשמיים של המגויסים לשירות הצבאי – שמועות ואומדנים הופיעו בעיתונים ומשם מצאו את דרכם גם לכתבות של "איל טיימפו".

על מספר המועמדים לגיוס מאזור ירושלים אפשר ללמוד מפרסום במאי 1909 (ארבעה חודשים לפני פרסומו של החוק השירות הצבאי ללא־מוסלמים); במקרה זה שלח משרד הפנים לשלטונות הצבא בירושלים את שמות האנשים החייבים בשירות צבאי. מירושלים היו חייבים בגיוס 404 איש, מהם 318 נוצרים, שישים וחמישה יהודים "ספרדים" (ובהם "מערביים" ותימנים), וחמישים ושמונה אשכנזים; מאלבירה שעל יד ירושלים גויסו 316 איש, מהם 225 נוצרים (לא היו שם יהודים); מחברון 513 מוסלמים ושישה יהודים (לא היו שם נוצרים).⁵⁶ בידיעה אחת נאמר כי על פי רישומים של משרד הפנים יש בסלוניקי אלף ומאתיים צעירים יהודים בני גיוס בגיל עשרים ואחת עד עשרים ושלוש, שנולדו בשנים 1303–1305 להגירה (1887–1889); לפיכך כארבע מאות צעירים יהודים מסלוניקי יהיו חייבי גיוס בכל שנתון. אומדן האוכלוסייה היהודית באימפריה העות'מאנית עמד על 450,000 איש, לפיכך יוצא כי כ־12,000 יהודים היו אמורים להיקרא בשנת 1910 לשירות (שלושה שנתונים יחד), ובכל שנה מהשנים הבאות ייקראו לשירות כארבעת אלפים יהודים. בכתבות מחודש אפריל 1909 הכחישה מערכת "איל טיימפו" את השמועה על גיוס שלושה שנתונים יחד. במקרה הנידון התייחסה הידיעה לפרסום בחודש ספטמבר 1909, שבו פורסם החוק. אין בידינו מידע על מספר כזה של מגויסים, ואין מקורות נוספים שנוכל לאמת בעזרתם או להכחיש את האומדן הזה.⁵⁷ בחודש מרץ 1910 נמסר ממשרד המלחמה שמספר המגויסים הלא־מוסלמים מכל הפרובינציות הגיע ל־55,000, ומשערים שעד לסיומו של הגיוס יגיע המספר ל־120,000. גם כאן הידיעה אינה מציינת פילוח בין יהודים ונוצרים בקרב המתגייסים, ואין אפשרות לדעת בוודאות מה היה מספרם של היהודים בין המגויסים הלא־מוסלמים, והאם התקיימה התחזית של משרד המלחמה.⁵⁸

לסיכום הסעיף העוסק במספר המגויסים נוכל לומר כי בכתבות ב"איל טיימפו", כמו בכתבות של עיתונים אחרים שאותם ציטט, מופיעים אומדנים שונים, ולעתים מערכת "איל טיימפו" טרחה להדגיש כי הם מוגזמים. לא נוכל לענות על השאלה כמה צעירים יהודים התגייסו בסופו של דבר. מטבע העניין, העיתון הנאמן לקהילה לא חשף מספרים בנושא רגיש כל כך, שהרי המספרים עלולים היו להיות מכוונים בסופו של דבר נגד היהודים – די שהנוצרים והמוסלמים התריסו בבזו כלפי היהודים על השתמטותם מגיוס. העיתון לא חשף גם את מספר המשתחררים היהודים באמצעות תשלום כופר השירות ואת מספר המשתמטים. רק במקרה אחד נמסר על שמונה־עשר מוסלמים שהשתחררו באמצעות כופר השירות, מתוך קבוצה של חמישים וארבעה

56 ראו איל טיימפו, 31 במאי 1909, גיליון 36.

57 שם, 24 בספטמבר 1909, גיליון 1.

58 שם, 4 במרץ 1909, גיליון 67.

איש (ראו לעיל, הערה 52) – דהיינו גם שלושים ושישה נוצרים ויהודים השתחררו באותו אופן, אך הכותב לא טרח לפלח בין היהודים והנוצרים, כנראה מטעמי זהירות.

היענות העדות הנוצריות לגיוס

לשם הבנת הקשר התגובה של הקהילה היהודית לחוק הגיוס ומניעה יש לבדוק את תגובת העדות הנוצריות לחוק הגיוס, שהרי יהודים ונוצרים היוו את מרביתו של המיעוט הלא-מוסלמי במדינה, וחוק הגיוס נועד להם. הפטריארכיה היוונית הודיעה בחודש ספטמבר 1909 על זכותה להיות מעורבת במתן ההוראות למועמדים לגיוס. לפי פרסומי הפאטריארכיה, שצוטטו ב"איל טיימפו", העדה היוונית היתה נכונה בכל ליבה לתרום לפריחתה ולקידומה של המולדת המשותפת, וראתה חשיבות בזכויות אזרחיות שניתנו לכל העדות במסגרת החוקה,⁵⁹ לכן מובטח היה שהפטריארכיה תשתדל לגרום שינקטו הצעדים הנכונים לגיוסם של הנוצרים בדומה לגיוסם של אחרים. אך באותה עת הפטריארכיה ביקשה מהממשלה מספר בקשות, כדלהלן:

- 1 – לשמור על ההפרדה בין הדתות משך כל השירות; 2 – לדאוג לכמרים שידריכו את המגויסים בקיום החובות הדתיות; 3 – להקים כנסיות ומקומות פולחן, כפי שנעשה עבור המוסלמים; 4 – לשמור על הצומות ועל שאר החובות של הדת הנוצרית; 5 – להקים יחידות מיוחדות לחיילים נוצרים; 6 – לקבל לאקדמיות הצבאיות מועמדים נוצרים מוכשרים, שיוכלו לשרת כקצינים ביחידות הנוצריות.

הפטריארכיה המליצה לבני עדתה לא להשתחרר מהשירות הצבאי באמצעות תשלום כופר השירות, וקראה למתגייסים להבין שלשרת את המולדת בהשתתפות אישית בשירות הצבאי היא משימה קדושה. העיתון "איל טיימפו" מצא לנכון לצטט את העיתון התורכי "אקדאם", שהתייחס לתביעות של הפטריארכיה היוונית. בתגובתו מעיר העיתון התורכי כי איש לא חשב למנוע מהחיילים הנוצרים לצום, וגם החיילים המוסלמים מקיימים את צום הרמדאן. באשר לשאר התביעות, טען "אקדאם", איאפשר לכפות על הממשלה את דרכי הפעלת הצבא. החיילים הנוצרים יהיו כפופים לאותו משטר צבאי שכפופים לו החיילים המוסלמים; חופש המצפון מובטח באמצעות החוקה; והחיילים יהיו באמת חיילים עות'מאניים. אשר להקמת יחידות מיוחדות לחיילים נוצרים, הרי הרעיון נוגד את העיקרון של שוויון הגזעים העות'מאניים.⁶⁰ בקשותיה של הפטריארכיה היוונית מגלות את עמדתה הבסיסית, שהיתה בעצם עמדה של התבדלות. הפטריארכיה אמנם קראה לנוצרים היוונים להתגייס ולא לבחור בתשלום כופר השירות, אך יחד עם זאת ביקשה הפרדה מלאה של הנוצרים בצבא. הבקשות נדחו

59 ראו קהריוטיס, עמ' 2-3, שם הוא פורש את היריעה הרחבה של יחסי היוונים האורתודוקסים עם המדינה העות'מאנית בתקופה שלאחר מהפכת "התורכים הצעירים". עיקר טיעונו הוא האשמת "הוועד לאחדות וקידמה" ביצירת מראית עין של מדינה עות'מאנית של כל נתיניה, בעוד מטרתם הסמויה של יוזמיו היתה לאחד ולטשטש את זהותם של המיעוטים באמצעות ה"עות'מאניזציה".

60 ראו איל טיימפו, 24 ספטמבר 1909, גיליון 148.

בתקיפות, כפי שפורסם בעיתון "אקדאם", והביאו בוודאי להגברת החשדנות של המוסלמים כלפי הכוונות האמיתיות של הנוצרים.

ההנהגה הראשית של הפטריארכיה היוונית שבה והמליצה בפני כל הפרוכיות (קהילות יווניות) של קונסטנטינופול על צעדים מספר לקראת השירות הצבאי. בראש ההודעה מובעת תודה לממשלה על שהחליטה לכבד את בני העדה הדתית הזו בזכות להגן בנשק על המולדת, אך הקריאה החוזרת של הפטריארכיה היוונית לבני עדתה לשרת בצבא העות'מאני ולא להשתחרר ממנו בתשלום כופר מצביעה על חוסר היענות של בניה להתגייס, כפי שראינו בסקירה על חוק הגיוס אחרי המהפכה. הודעות הפטריארכיה היוונית ותשובת העיתון "אקדאם" מעידות אף על המתח בין ההצהרות על שוויון כל הגזעים והדתות לפי החוקה החדשה ובין רצונם של הנוצרים להיבדל ולהישמר כמסגרת דתית נפרדת, גם במסגרת השירות הצבאי. העדות הנוצריות בירכו אמנם על קבלת הזכויות והצהירו על נאמנות למדינה, אך בו בזמן דרשו תנאים מיוחדים למגויסים שלהן כדי לשמור על דתם וזהותם. מדברי התגובה של העיתון התורכי אפשר להסיק על אִי־האמון והדחייה שדרישות הנוצרים נתקלו בהן. ראוי לשים לב כי התביעות עצמן מעידות על עוצמתן של העדות הנוצריות, שלא חששו לתבוע זכויות יתר, תוך הצהרה של קבלת השוויון. הן מעידות גם על נחישותו של השלטון, שגילה סובלנות לעצם הצגת התביעות בקשר לתנאי השירות, אך לא קיבל אותן.⁶¹

מעניינת הפסקה העוסקת בהתנהגותם של המגויסים היוונים: הם נדרשו להתנהגות נעימה כלפי חבריהם לשירות, והתבקשו לפנות רק למפקדיהם בקשר לבעיות העולות במסגרת השירות. מכאן, שההנהגה של העדה היוונית דאגה לשמור על שמה הטוב של עדתה ודאגה לעדכן את המגויסים מבין בניה, שבעת השירות הצבאי אין לפטריארכיה מעמד כלפי רשויות הצבא ולכן יש להימנע מפניות אליה. מסר דומה העביר הרב חיים נחום לבני הקהילה היהודית: גם הוא קרא למתגייסים לפנות למפקדים בצבא ולא לפנות אליו בכל מקרה של בעיות במהלך השירות הצבאי.⁶² אך דומה כי הפניות של הפטריארכיה היוונית (ושל הרבנות הראשית) לאנשיה מעידות על הוראה של השלטונות למנהיגים הרוחניים של העדות השונות להימנע מהתערבות בענייני הצבא.

היענות היהודים לגיוס

כבר במאה ה־ט, כפי שראינו לעיל, נשמעו דרישות מצד המוסלמים לשוויון בנשיאה בעול ההגנה על המולדת העות'מאנית, ואחרי המהפכה של 1908 היה הגיוס לצבא לחובה לאומית, שיש לעשותה בחפץ לב ומתוך התעוררות פטריוטית. לא היתה אפשרות של ערעור על הגיוס, ועל כן סביר שלא נמצא התנגדות גלויה לשירות בצבא, ועלינו לקרוא בין השורות של הכתבות בעיתון "איל טיימפר", ושל העיתונים שהוא מצטט, כדי לגלות תגובות שלא ביטאו הסכמה עם הגיוס.

61 ציכר (עמ' 444), מפרט את ההסתייגויות של העדות הנוצריות מהגיוס לפי החוק החדש.

62 ראו איל טיימפר, 25 במרץ 1910, גיליון 76.

בכל הגיליונות של "איל טיימפו" שנבדקו, מראשית שנת 1909 ועד דצמבר 1910, לא נמצאה קריאה פומבית של הנהגת הקהילה ושל הרב הראשי, חיים נחום, לגיוס לצבא, והמלצה שלא להשתחרר משירות צבאי באמצעות כופר השירות, כפי שקראה ההנהגה של הפטריארכיה היוונית לבניה. בכתבה אחת פורסם כי הרב חיים נחום ידבר בפומבי בזכות הגיוס של היהודים לצבא במסגרת תפילה בציבור בהשתתפות חיילים יהודים בבית הכנסת של גאלאטה. הרב תכנן לדבר על חשיבותו של השירות הצבאי ולסקור את ההיסטוריה של שירות צבאי של יהודים בארצות המערב ואת עלילות הגבורה שלהם.⁶³ אין ידיעות על קיומה של תפילה כזו ועל ההדים שעוררה קריאתו של הרב, אם כלל הושמעה.

הסבר אפשרי לאי-קריאתו של הרב הראשי לשירות של יהודים בצבא הוא מעמדו של הרב חיים נחום, שלא זכה להסכמה קהילתית לבחירתו לתפקיד "ממלא המקום" בחודש אוגוסט 1908. מאבקם של השמרנים ונסיגותיהם לערער על בחירתו, גרמו כנראה לרב נחום להימנע מהכרזות פומביות בנושא רגיש כשירות צבאי.⁶⁴

תחליף לקריאה לשירות צבאי, שלא נמצא בפרסומי "איל טיימפו", אפשר לראות ב"קול קורא" שפירסם הרב חיים נחום לעידוד ההתגייסות לאיסוף תרומות למען חימושו של הצי העות'מאני, בחודש נובמבר 1910, דהיינו למעלה משנה לאחר פרסום חוק הגיוס.

במצב זה, של היעדר קול רשמי מטעם הקהילה למען הגיוס, לקח על עצמו דוד פריסקו את תפקיד "קולה של המנהיגות", באמצעות עיתונו "איל טיימפו". גם האופן שהעיתון יצא להגנת היהודים כלפי חוץ, והאופן שבו הטיף לקהילה בעניין הגיוס, מעידים שפריסקו ראה בעיתונו את נושא דברה של הנהגת הקהילה. עיתונו המריץ להתגייס והציג את הגיוס כחובה לאומית ראשונה במעלה. כל הכתבות שהתפרסמו ב"איל טיימפו" הציגו את החגיגות של הגיוס, את האחוזה של כל המגויסים ובני משפחותיהם, את היחס הנאות לחיילים היהודים, ואת חווית השירות הצבאי.

קיום המצוות בעת השירות הצבאי

קיום המצוות של חיילים יהודים בעת שירותם בצבא העות'מאני אינו נידון בכתבות שנבדקו. לא נמצאו תלונות על קשיים בקיום המצוות או על בעיות הלכתיות אחרות, שהיו עלולות להקשות על שירותם של יהודים בצבא העות'מאני. במקרה אחד נאמר שמזכיר הרבנות הראשית, שמואל אלטאביב, ביקר במחנות הצבא ובדק ביחד עם הקצינים את התנאים של החיילים היהודים. במקור לא מצוין אילו נושאים נבדקו, אך סביר להניח שמזכיר הרבנות הראשית בדק בעיקר את התנאים לקיום המצוות.⁶⁵

63 שם, 2 במרץ 1910, גיליון 66.

64 על ההתנגדות לרב נחום אחרי בחירתו ראו בנבסה, היהדות, עמ' 34-55.

65 ראו איל טיימפו, 28 באפריל 1910, גיליון 89.

בידיעה אחת נמצא איזכור של התערבות הוויזר הגדול למען קיומן של מצוות הדת. הוא שלח מיזכר למשרד הדתות, ובו הורה על מינוי רבנים צבאיים לחטיבות שמשרתים בהן חיילים יהודים; כמו כן הורה לאפשר לחיילים לקיים את החגים ולספק להם מזון כשר.⁶⁶

סביר להניח שהיו חיילים יהודים שהצליחו לקיים מצוות, והקפידו על דיני הכשרות למשל, ואילו אחרים חדלו להקפיד מתוך שנתרופפה המשמעת ההלכתית שלהם בהיותם רחוקים מהבית. חוסר הפרטים על קשיים בעניינים הלכתיים מעיד שפתרונות נמצאו ברמת הפרט, והקהילה ככזו לא היתה מעורבת בנושא, לבד מהביקור של מזכיר הרבנות הראשית, שנזכר קודם. רמז לשמירה על הכשרות מצוי במכתבו של חייל יהודי לאביו: בין החוויות שחולק הבן עם אביו הוא מספר לו על הכנת האוכל, בין שאר הפעולות שעליו לבצע בעצמו.⁶⁷ אפשר להניח שהחייל קיבל מצרכים להכנת ארוחותיו כדי לשמור על הכשרות; ואולי מדובר בנוהל שהוזכר למעלה, ולפיו הבטיח הסולטאן לרב הראשי בשנת 1900 להעמיד לרשות החיילים היהודים כלים ומצרכים להכנת ארוחותיהם.

כנגד זאת פורסמו גם מקרים של חוסר הקפדה על כללי הכשרות, עד כדי אכילה מפת של גויים ובשולחן של גויים, דוגמת המקרה של החיילים היהודים שאכלו את ארוחותיהם בשולחן אחד עם הנוצרים והמוסלמים,⁶⁸ או תיאור של ארוחה בשולחן אחד של חיילים מדתות שונות, כפי שעולה ממכתבו של חייל יהודי לכלתו.⁶⁹

באשר לחופשות של חיילים היהודים בימי החג, נמצא מקרה שמשד המלחמה החליט להגדיל לחיילים היהודים את חופשת החג מחמישה ימים לשבעה, כדי שיוכלו לחגוג את חגיהם הדתיים במחנות שבהם הוצבו – כל זאת בעקבות בקשתו של הרב הראשי, הרב חיים נחום.⁷⁰

בקשות לשחרור משירות צבאי

בחודש אפריל 1910 פנו נשים יהודיות מירושלים אל משרד המלחמה בבקשה לשחרר את בני המשפחות העניות משירות צבאי. משרד המלחמה בדק את העניין והחליט כי השירות הצבאי הוא לכל, לעשירים ולעניים ללא הבדל, "כיוון שהכל שווים, ואין אפשרות לשחרר את העניים מהמשימה הקדושה של הגנת המולדת". הודעה על החלטה זו נשלחה לשלטונות הצבא בירושלים.⁷¹ במקרה אחר ביקשו בני קהילת סלוניקי לשחרר משירות צבאי את הנשואים שבין המועמדים לגיוס – לא נמסר מה עלה בגורלה של הבקשה.⁷² הרב הראשי, הרב חיים נחום, פנה בחודש אוגוסט 1910 למשרד המלחמה בבקשה לשחרר את בני הישיבות בירושלים משירות צבאי, כמקובל לגבי תלמידים של בתי ספר גבוהים.

66 שם, 17 בנובמבר 1909, גיליון 22.

67 שם, 19 בנובמבר 1909, גיליון 23.

68 שם, 5 במרץ 1910, גיליון 67.

69 שם, 9 במרץ 1910, גיליון 69.

70 שם, 28 באפריל 1910, גיליון 89.

71 שם, 13 באפריל 1910, גיליון 83.

72 שם, 14 במרץ 1910, גיליון 71.

בישיבות בירושלים למדו תלמידים בני חמש-עשרה ועד שלושים וחמש, ביניהם נשואים ואבות לילדים, והחשש היה שאם שלטונות הצבא יתמידו בהחלטתם, ישיבות רבות ייאלצו לסגור את דלתותיהן. משרד המלחמה לא נטה להיענות להשתדלות של הרב.⁷³

בשני המקרים של הבקשות לשחרור משירות צבאי שהתפרסמו ב"איל טיימפ" לא נזכרת האפשרות שעמדה בפני המועמדים לגיוס לשלם את כופר השירות, ומדובר כנראה במועמדים חסרי כל, שלא יכלו לשלם את הכופר. הצורך בבקשה לשחרר את בני הישיבות משירות צבאי מעיד על מעמדם הנחות של היהודים לעומת בני מיעוטים אחרים. הישיבות לא היו מוכרות כבתי ספר גבוהים, והרב הראשי חייב היה להשתדל למען; השתדלותו לא הבטיחה שחרור, והיה עליהם להמתין להחלטת הרשויות.

האשמות על השתמטות משירות צבאי

חוסר רצון לשרת בצבא העות'מאני נבע ממקורות אחדים. יש לשער שלבד מחוסר ההזדהות עם המדינה העות'מאנית, המועמדים לגיוס ובני משפחותיהם היו מלאי חששות ופחדים המלווים גיוס צבאי בכל עת ובכל מקום. צעירים יהודים בקהילה באסתנבול נישאו בדרך כלל בגיל צעיר, ובגיל עשרים ואחת, שהיה גיל הגיוס, רבים היו נשואים ומפרנסים של משפחותיהם, ואף היו אבות לילדים. הפגיעה הכלכלית במשפחה, הפחד משירות בצבא העות'מאני, שהיה מפורסם ביחסו הקשה לחייל הפשוט, החשש מחיים משותפים במסגרת אינטנסיבית ביחידה צבאית עם בני דתות אחרות, דחפו את המועמדים לגיוס ואת בני משפחותיהם לחיפוש כל דרך אפשרית כדי להשתמט משירות צבאי – וזו נעשתה בדרכים אחדות. הדרך החוקית היתה באמצעות תשלום כופר הגיוס; דרכים אחרות היו שינוי הגיל ברישומים האזרחיים או הקהילתיים, פנייה לוועדת הגיוס לקבלת דחייה או שחרור כמפרנס יחיד במשפחה, וקניית אורחות של מדינה זרה. הדרכים הפליליות היו זיוף מסמכי לידה ועריקה.

אין לצפות לאיזכור נסיונות השתמטות של יהודים בעיתון "איל טיימפ", שהרי הוא הגן על הקהילה וניסה להוכיח את נאמנותה למדינה, ולא מתקבל על הדעת שהוא יפרסם מידע רגיש כזה. לתפקיד הזה "התנדבו" אמצעי תקשורת של הנוצרים, הערבים והתורכים, שלא החמיצו שום ההזדמנות לנגח את היהודים. "איל טיימפ" ציטט את הכתבות בעיתונים העוינים, וזה לשונו:

איל סירביסיו מיליטאר אין טורקיה אי לוס זודיייוס

פיריודיקוס דיריזידוס פור פירסונאס פרופיסאנדו סינטימיינטוס פוקן ביניב'ולינטים פור לוס זודיייוס, פובליקארון אין איסטוס אולטימוס דיאס אינסינואסיוניס דיאגראדאב'לים פור לוס איסראאליטאס, איח סוזיטו דיל סירביסיו מיליטאר.

אין לה פאליסטינה פֿוֹאי איל ג'ורנאל אראבו גריגו "איל אינסאפ" קי אסקריבייו און ארטיקולו אינל קואל איל אפֿירמאבֿה קי לוס ז'ודֿייִוס סי ריספֿוֹאיאן דיל סירביֿייִו מילטאר אין טינינדו ריקורסו אה פֿאלסיאס.

איל ג'ורנאל גריגו "פֿארוס", קי סי פובליקה אין סאלוניקה אי קי מאניפֿסטו אין מונגֿאס אוקאזייניס סו אבורריסיון פֿור לוס ז'ודֿייִוס, איסקריבייו איגאולמניטי קי לוס איסראאליטאס אוטומאנוס בושקאן אה סוסטראאירסין אל דיביר סאגרידֿו די סירביֿיר לה פאטריאה. "קי אינטוסיסמו, קי ארדור, אסקריביי איל קו אירוניאה, לוס ז'ודֿייִוס מוסטראבֿאן איי אונס קואנטוס מיזס פֿור איל סירביֿייִו מילטאר אי איליוס גריטאבֿאן ביין אלטו סוס דיזיא די סירביֿיר און מומינטו מאס פֿריסטו לה פאטריאה קון לאס ארמאס. אאורה טודיס לוס זוביניס איסראאליטאס טופארוֹן קין און מוטיבֿו די סוסטינימיינטו דילה פֿאמילייה, קון אונה נאסיונאלידֿאד איסטראנזירה אי לה מאס פארטי סי איזירון זוביניס או מאס אאידידוס, די סורטי קי נו אבירה ז'ודֿייִוס אין לה ארמאדה".⁷⁴

[תרגום:

השירות הצבאי בתורכיה והיהודים.
עיתונים ערוכים בידי אנשים בעלי רגשות לא אוהדים ליהודים פרסמו בימים האחרונים רמזים פוגעים ביהודים בקשר לשירות הצבאי.

בפלסטינה היה זה העיתון היווני "אינסאפ" שפירסם כתבה ובה הוא מאשר שהיהודים משתמשים משירות צבאי בעזרת האמצעים הלא מוגבלים העומדים לרשותם. העיתון היווני "פארוס", המתפרסם בסלוניקי, ואשר במקרים רבים הצהיר על שנאתו ליהודים, כתב שהיהודים העות'מאנים מנסים להשתמש מהחובה הקדושה לשרת את המולדת. באיזו התלהבות ובאיזה להט טענו היהודים, רק לפני כמה חודשים, כי הם רוצים לשרת בצבא, ועמדו על רצונם למהר ולאחוז בנשק בשירות המולדת. ועתה כל הצעירים היהודים מצאו סיבות, מי בנימוק של פרנסתם המשפחה, או באמצעות אורחות זרה, או שעשו עצמם צעירים יותר או מבוגרים יותר. התוצאה היא שלא יהיו יהודים בצבא.]

הגיוס של הלא־מוסלמים יצר מראית עין של אינטרסים משותפים ליהודים ולנוצרים, אך למעשה המשיכה להתקיים תחרות על ליבו של הרוב המוסלמי. העיתונים בדקו את התנהגותם של היהודים, ושמחו לבשר לקוראיהם על שיטות ההשתמטות שלהם. "איל טיימפר" ציטט את העיתון ההומוריסטי "גייביזי" שהופיע באסתנבול וסיפק לקוראיו ידיעות על ההשתמטות של היהודים:

איל זורנאל אומוריסטיקו "גייביזי" קי סי פובליקה אין נואיסטרה סיאודֿידֿאד אבֿילו, איל טאמביין, אין סו נומירו די אלייר דילאס פֿאלסיאס קי קומיטיריאן לוס ז'ודֿייִוס פֿור ריספֿוֹלירסין דיל סירביֿייִו מילטאר. איל סיטה איל קאזו די און איסראאליטה קי קיזו אינגאניאר לה קומיסיין דיל ריקלוטאמיינטו מילטאר אין סיטאנדו פֿאלסאס

טיסטימוניאנסאס אי איל איקספרימי סו אינדיניאסיון פור איסטי זודייו קי טינדריאה גוראדו אין פאלסו אי קי בוש'קו די סוסטראאיר סו איזו אל דיביר סאגרדו.⁷⁵ [תרגום: העיתון ההומוריסטי "גייבזי", היוצא לאור בעירנו, הביא גם הוא בגיליון של אתמול ידיעה על הזיופים שהיהודים נוקטים בהם כדי להתחמק מהשירות הצבאי. הוא מציין את המקרה של יהודי שביקש לרמות את ועדת הגיוס באמצעות עדויות מזויפות. העיתון מדגיש את השפלות של היהודי שנשבע שבועת שקר כדי לשחרר את בנו מהשירות הקדוש].

"איל טיימפו", שלקח על עצמו את תפקיד ההגנה על הקהילה, לא התפלמס עם העיתונים שתקפו את היהודים. עורכו לא חיפש את מקרי ההשתמטות של הנוצרים מהשירות הצבאי, שבוודאי היו פורסמו – הוא בחר בדרך המסורתית שהיתה מקובלת על היהודים: להראות את נאמנותם. העיתון העדיף לציין בהבלטה את המקרה של מספר הצעירים היהודים, שהיו בטוחים שתאריך הלידה הרשום במסמכיהם שגוי ויכלו לפנות לשלטונות ולשנות את הרישום אך העדיפו להתגייס מיד ולמלא את החובה המקודשת של שירות בצבא. "איל טיימפו" פנה לקהילה היהודית בדברי תוכחה ושידול:

אין מיסמו טיימפו קי פרוטיסטאנדו קונטרה לאס אפירמאסיונים קאלוניאוזאס די איסטוס פיריודיקוס, נווטרוס קריאימוס דיביר אגונטר קי, די נואיסטרה פארטי טאמביין, נווטרוס איסראאיליטאס דיב'ימוס טינר איל קוייד'אד'ו די נו דאר לוגאר אה אקוואסיונים די איסטי זינירו. איל גובירנו אוטומאנו קי קירי קי טודוס לוס אילימינטוס דיל פאאייס סיאן קונטינטיס דיל ריזימין קונסטיטוסיונאל אי קי לה מאס גייקה אינגוסטיסייה נו סיאה קומיטידיה אל אגוארדו די ניגוננו, אקורדו סוב'רי לה דימנדה, דיספלאסאדיה סיגון נווטרוס, די אלגונוס קאפוס ריליג'יוסוס, און סירטו טירמינו די טיימפו פור אזיר לה קורריקסיון די לאס אידי'אד'ים אין לוס אקטוס סיב'ילייס. איס מינסטיר קי לאס אוטורידי'אד'ים קומונאליס זוד'יאס טינגאן איל קוייד'ו פור נו דיש'אר קומיטיר אבוזוס. איס אינקונסטיטאב'לי קי סופאן אאינדה פירסונאס טינינדו אידיאס מויי יירראד'אס סוב'רי איל סירביסיו מיליטאר אי אוטראס קי בוש'קאן אה טיראר פרופיטו די טודו. לאס אוטורידי'אד'ים קומונאליס דיב'ין טינר לוס אוזוס אביירטוס פור נו דיש'ארסין אינאנציאר פור איסטה קאטגוריא די פירסונאס אי נו דאר לוגאר אה איגוס קי פואדין אזיר דאניי אלה דינייד'אד' אי אלה בואינה ריפוטאסיון דיל פואיב'לו זוד'ייו. איל גראן ראבינאטו, דיספואיס די און אקוארדו קון לה קומיסיין דיל ריקלוטאמיינטו מיליטאר, אסטוב'ו אקורדאנדו סירטיפיקאד'וס סוב'רי לה אידי'אד' די און סירטו נומירו די זויב'יניס; מה איל סיסו די אקורדאר דיסדי אלייר די איספאנטו די קאאיר אין אלגון ייררו.⁷⁶

75 שם, 16 במרץ 1910, גיליון 72.

76 שם, 25 במרץ 1910, גיליון 76.

[תרגום:

יחד עם המחאה כנגד הפרסומים המבזים בעיתונים אלה אנו מאמינים שיש להוסיף, שאנו היהודים חייבים להזהר שלא לאפשר האשמות כאלה. הממשלה העות'מאנית מעוניינת שכל המגורים של האוכלוסייה יהיו מרוצים מהמשטר החוקתי, ושלא ייגרם אי-צדק, ולו הפעוט ביותר. היא נענתה לבקשת מנהיגים דתיים וקצבה זמן מסוים לתיקון הגיל ברישומים האזרחיים. חשוב שרשויות הקהילה ינהגו בזהירות ולא יאפשרו זיופים. בלתי מתקבל על הדעת שיש עדיין אנשים בעלי עמדה מוטעית כלפי השירות הצבאי ואחרים המחפשים את הכדאיות בכל עניין. המנהיגות של הקהילה צריכה לפקוח עיניה ולהשגיח שאנשים מסוג זה לא יסובכו אותה בכחש, ולא לאפשר מעשים העלולים לגרום נזק לשמו הטוב של העם היהודי. הרבנות הראשית, שבעצה אחת עם ועדת הגיוס סיפקה אישורי גיל למספר מסוים של צעירים, החליטה אתמול להפסיק מתן אישורים מחשש של טעות.]

דוד פריסקו דחה את האשמותיהם של העיתונים על השתמטות היהודים ופנה לרשויות הקהילה בתביעה לעמוד על המשמר בפני יסודות בקהילה היהודית המנסים להשתמט משירות ולהפיק תועלת פרטית – פעולתם מכתימה את כלל היהודים.

שידול בני משפחה להשלים עם הגיוס ועם יתרונותיו בולט בידיעה על הגיוס הראשון של יהודים בין שאר לא־מוסלמים בעיר הברירה, שהתקיים בחודש פברואר 1910:

קומו איס לה פרימירה בייס קי לוס נו מוסולמאנוס סון אדמיטידיוס אל אופייסיוו דילאס ארמאס, אלגונוס פארייניטיס נו סי ריזיגנאן פ'אסילמינטי אה סוס סיפאראסיוון פרוב'יזורייה די סוס איזוס. מה אלייוס נו טארדאראן סי אינטיגנדר קי איסטוס איזוס גאנאראן קונסידיראב'לימינטי אינל סירבייסייו מיליטאר, אל פונטו די בייסטה פיזיקו אי מיסמו מוראל. אלייוס גאנאראן איל ריספיקטו אי לה קונסידיראסיוון אין סוס דובלי קואליד'אד' די אוטומאנוס אי די זוד'יייוס.⁷⁷

[תרגום:

מכיוון שזו פעם ראשונה שלא־מוסלמים מתקבלים לעבודת הצבא, בני משפחה מתקשים בפרידה הזמנית מהבנים, אך הם יבינו במהרה שבנים אלה יזכו ליתרונות גדולים בשירות הצבאי, מהבחינה הגופנית ומהבחינה הרוחנית מוסרית. הם יזכו להכרה כפולה הן כעות'מאנים נאמנים והן כיהודים.]

אמצעי אחר של ניסיון לשכנע את אנשי הקהילה ביתרוננו של השירות הצבאי היה הצגת דוגמאות של יהודים בצבאות של אומות העולם – הכבוד והתהילה שיהודים זכו להם בעולם היו צריכים לשמש דוגמה גם ליהודי האימפריה העות'מאנית. השתלבותם המוצלחת בצבא של יהודי צרפת, גרמניה, אנגליה וארצות־הברית, היתה דגם ראוי לחיקוי, בעיקר אצל הנוטים

לאידאולוגיה של השתלבות היהודים במדינות המתקדמות באירופה. דוד פריסקו, שדגל בהשתלבות במדינה העות'מאנית, וביותר לאחר שהיתה למדינה חוקתית, הביא לקוראיו סקירה מקיפה על שירותם של יהודים בצבאות המדינות הנזכרות. פריסקו היה משוכנע שעתה, משנפתחה לפני היהודים ההזדמנות לשרת את המולדת כשוים בין שווים ולהוכיח את נאמנותם, דבר לא ימנע את קידומם של היהודים באימפריה.⁷⁸

אחוזה ונאמנות בשעת הגיוס

טקסי גיוס ופרידה מהמגויסים היוצאים לשירות התקיימו באסתנבול ברוב עם. המגויסים לבשו מדים חדשים וצעדו לעיני בני המשפחות כשהם מלווים בתזמורת צבאית המנגנת מנגינות לכת. קהל גדול של גברים נשים וילדים ליוו את החיילים וצעקו "תחי המולדת – יחי הצבא העות'מאני". בקהל היו בני משפחה מוסלמים, יוונים, ארמנים ויהודים, ועות'מאן פשה, שר הצבא, ומפקד הגיוס, בירכו את המתגייסים ועמדו על חובותיהם.⁷⁹

בגיוס אחר של לאמוסלמים מעיר הבירה שלחו המתגייסים מכתב תודה לרשויות הצבא, והעורך של "איל טיימפו" מצא לנכון לצטט את המכתב במלואו, לציין במיוחד שהקצינים עצמם הגישו את האוכל בארוחה חגיגית למגויסים, ולפרט את שמות כל החותמים בני הדתות השונות.⁸⁰ בין ששה-עשר החתומים על המכתב מופיעים שמותיהם של ארבעה חיילים יהודים: לאון חננאל, איסאק פריסקו, איסחק קורוניו ומושון טריביס. במכתב יוצא דופן זה מתברר המאמץ המיוחד שהשקיע הצבא העות'מאני בקליטתם של המגויסים בני הדתות השונות, בעיקר במחזור הראשון של המגויסים. נראה שהקשיים נצפו, והוכנה מערכת של יחסי ציבור כדי לרכך את הלם הגיוס למתגייסים ולבני משפחותיהם. קשה להאמין שמגויסים צעירים זרים זה לזה יתארגנו לכתוב מכתב תודה לרשויות הצבא על הטיפול בהם – כנראה היתה זו ידם של אותם מתכנני מערכת יחסי הציבור, שדאגו לשתול יוזם למכתב בין המתגייסים. מכל מקום, הגיוס הראשון השאיר רושם רב על המתגייסים ועל בני משפחותיהם, ומטרת הריכוך של הלם הגיוס הושגה. טקסים מרהיבים ברחובות העיר התקיימו עם כל גיוס חדש ותרמו את חלקם לחיזוק האחוזה בין בני המיעוטים ובנים לבין בני הרוב המוסלמי. אין להגזים בחשיבותם בהמרצת היהודים להתגייס, גם אם השתתפו בהם מספר משפחות יהודיות בכל פעם. קריאה לגילוי פטריטיות, בלא לציין את זהות הקורא, מביא "איל טיימפו" מעיתון "החרות"

בירושלים. מתברר ממנה שהיהודים היו תמיד נאמנים למולדת ולממשלה ולכן הם חייבים למלא את התפקיד הקדוש של הגיוס לפי החוק. העיתון טוען כי השירות יהיה קשה בעיקר לתלמידים של תלמודי התורה והשיבות, אך החובה היא להגן על המולדת עד טיפת הדם האחרונה. על המנהיגים להכין את כל הדרוש לגיוס הצעירים: עליהם לבחור כהלכה את

78 שם, 16 בדצמבר 1910, גיליון 27.

79 שם, 7 במרץ 1910, גיליון 68.

80 שם, 5 במרץ 1910, גיליון 67.

המתאימים, כי יש להם השפעה על הבחירה במועצה הבודקת. על הרבנים לקדם את הוראת התורכית בבתי הספר, תלמודי התורה והישיבות.⁸¹

לבד מהקריאה הלא־מווהה להתגייס לצבא העות'מאני, "היישוב הישן" בירושלים רצה בדרך כלל בפטור משירות צבאי. מסורת עבודת הצבא בכפייה ברוסיה הגיעה ל"יישוב הישן" באמצעות עולים שעברו את קשיי השירות ואת סבל המשפחות, ומסורת זו לא עודדה את הגיוס. גם הצורך להקריב שנים למען מדינה, שלא התייחסה באהדה לשאיפות הלאומיות של היהודים, לא נראתה לרבים מהצעירים, ולכן פנו רובם למצוא דרכים להשתמט מהשירות. אמנם בקרב המנהיגים היו כאלה שחשבו שאחרי מהפכת "התורכים הצעירים" והשבת החוקה המבטיחה שוויון לכל, תיפתח גם הדרך לישוב היהודי להשתלב במדינה העות'מאנית ולזכות במימוש השאיפות הלאומיות, ולכן ראוי שצעירים יהודים יתגייסו ויוכיחו את נאמנותם למדינה, אך מטרה זו לא התקבלה בקרב צעירי היישוב. מעטים התגייסו ורבים רבים פנו אל הקונסולים, קנו אזרחות וזה אמיתית או מזויפת, וניצלו כל דרך כדי להשתמט מגיוס.⁸²

על נאמנות והתלהבות תוך גילוי פטריוטיות ומתוך הכרת טובה אנו קוראים במכתב של בן לאביו; המכתב ארוך ומכיל מידע על תחושותיו ודעותיו של הכותב במיגוון תחומים.⁸³ החייל היהודי מביע את גאווה ואת שמחתו על שהוא שותף מלא לשירות בצבא. אין זה סביר שחייל יקדיש חלק ניכר ממכתבו לאביו לליבון בעיות אידאולוגיות, ועל כן אין זה מן הנמנע שידו של עורך הוסיפה את הדברים המופיעים בקטע. שמחת הגיוס לשירות ביחד עם בני דתות אחרות למען המולדת מתאימה ביותר לאידאולוגיה של דוד פריסקו, ואין להוציא מכלל אפשרות שדבריו נוספו למכתב של החייל.⁸⁴

הכותב בא חשבון במילים קשות ובתוכחה אל המשתמטים, עד כדי ביטול זכותם לשוויון (דברים בסגנון זה לא מצאתי בשום מקור אחר). פנייתו של הכותב היא אל היחיד, והנימוק לשירות הוא מחויבותו האישית של הפרט למולדת. האנלוגיה של המדינה למשפחה עושה את השירות לעניין הקשור בהגנה ישירה על המשפחה, והמשתמטים נראים לו כבוגדים במשפחה ולא רק באיזו ישות ערטילאית כמדינה. גם כאן קשה לקבל שהדברים נכתבו על ידי חייל. ההנמקה המפורטת והדימוי עושים את המקור לתוכחה מתוחכמת, וסביר על כן להניח שגם כאן היתה ידו של עורך בתוספת למכתב. דוד פריסקו השתדל לשכנע לא פעם את קוראיו בניזקה של ההשתמטות למוניטין של היהודים:

ליי קריאו טאמביין קי אקיאוס קי נו קומפלין איסטי דיביר סאגראדו אינפירינטי לה פאטריאה, דיבין סינטירסין אומיליאדוס, אריבאשאדוס אה סוס פרופיוס אוזוס אי נו פואדיין טינר איל קוראזי די ליב'אנטאר סוס ב'וס אלטאמינטי. איליוס נו פואדיין פרמיטירסין די גריטאר אלה אינג'וסטיסייה, קואנדו ריקלאמאן פור איליוס

81 שם, 31 במאי 1909, גיליון 31.

82 ראו מרקוביצקי, עמ' 14-15.

83 ראו איל טיימפו, 19 בנובמבר 1909, גיליון 23.

84 שם.

אונה איגואלד'אד' אבסולוטה אין לוס דיריגוס. "סינייוריס, פואידין אובסיירב'ארליס קון ראזון איקואס קי אזין איל סירביסייו מיליטאר, ב'וזוטרוס שוש' אינגוסטוס אי נו טיניש' דיריגו אה אונה איגואלד'אד' אבסולוטה דילאנטרי לה ליי. פור לה דיפיינסה די נואיסטרה פאטריאה, פור לה סוב'ריגוארדייה די לוס בייניס, דילה ב'ידה דילוס מיליוניס די נואיסטרוס קומפאטריאוטאס, נואיסטרוס אירמאנוס, נוזוטרוס אזימוס סאקריפ'סייו די טודי לוקי פואידי אביר די מאס פריסיוזו איניל מונדו: לה ב'ידה. קומו ב'וזוטרוס, נוזוטרוס טאמביין טינימוס פאד'ריס, מאד'ריס, מוז'יריס, קריאטוראס, קי סופ'ריראן די נואיסטרה מואירטי, מה לה ג'וסטיסייה, איל מיניסטיר דילה ב'ידה, לו דימאנדאן. סי טודיס לוס אידוס דילה פאטריאה פינסאן אי אוב'ראן קומו ב'וזוטרוס, קי מאנירה קיריש' קי ב'ואיסטרו קאמפו, ב'ואיסטרה קאזה, ב'ואיסטרוס בייניס, ב'ואיסטרה ב'ידה אי אקיהא די לוס מיימברוס די ב'ואיסטרה פ'אמילייה סיאן פרוטיזידוס?"⁸⁵ [תרגום:

אני מאמין, שאלה שאינם ממלאים את החובה הקדושה למען המולדת, חייבים להרגיש מושפלים ואינם יכולים להרים את מבטם ואין להם האומץ לדבר בקול רם. הם אינם יכולים להרשות לעצמם לצעוק נגד אי הצדק, כאשר הם תובעים לעצמם שוויון זכויות מלא. "אדונים, יכולים להגיד להם בצדק המשרתים בצבא, אתם לא צודקים ואין לכם זכות לשוויון לפי החוק, בגלל שנמנעתם מלהגן על מולדתנו, להגן על רכושנו, ועל החיים של מיליונים של אזרחים, של אחינו. אנו הקרבנו קורבן שהוא הערך היקר בעולם – החיים. כמו לכם גם לנו יש אבות, אמהות, נשים, ילדים העלולים לסבול מנפילתנו, אך הצדק והצורך להגן על החיים תבע זאת מאיתנו. אם כל בני המולדת יחשבו ויפעלו כמוכם. איל אפשר להגן על שדותיכם, בתיכם, רכושכם, חייכם וחיי בני משפחותיכם?".]

הכרת התודה של היהודים למולדת העות'מאנית

הכרת התודה של היהודים למולדת העות'מאנית חוזרת בכתבות מספר. הדמיון הסגנוני של הקטעים במקורות מעלה את השאלה אם יש כאן כותב אחד, אידאולוג, השוזר את דעותיו בתוך כתבות אחרות, שהרי כולן מופיעות בעיתון אחד, "איל טיימפו". נבדוק את ביטויי הכרת התודה בשני מקרים כדי לעמוד על מאפייני הסגנון והתוכן של הכתבות. במכתב הנזכר של הבן החייל לאביו בא קטע אחד השייך לעניין זה. אין זה מקרה שהמכתב התפרסם בהבלטה בעיתון – הרי הוא תואם את השקפותיו של העורך. גם השם המופיע בסופו של המכתב, "יהודה ב' ישראל", עשוי לעורר את השאלה שמא יש כאן שימוש בשם סמלי כל כך ביהדות. מכל מקום נראה, שהמכתב עבר שיפוצים ותוספות, שעשו אותו למנשר של מנהיג השותל את האידאולוגיה שלו במכתבו של חייל יהודי.

דברים דומים באים בקריאתו של הרב חיים נחום ליהודי הבירה להצטרף לתנועה העממית למען חידושו של הצי העות'מאני:

קירידוס אירמאנוס

אין אורה די נואיסטרו אפריטו, אין לה אורה קי נואיסטרוס אב'ואילוס רונג'אד'וס סין פיאד'אד' בוש'קאב'אן און אבר'יגו, איסט'ה קיריד'ה פאטריאה נוס אב'רייו סוס בראסוס פאטירנוס, אי גראסייה אה סו טוליראנסייה אישימפלאר, בבימוס אין ריפוזו. אוי דיספואיס די אונה לונגה ליטארז'יאה, אי אילייה דימאנדה די נווטרוס אלורה די אלוייד'ארלה אה ריז'ינרארסי, אה ריקוב'ראר לה סאלוד'.

קיריד'וס אירמאנוס! מוסטרימוס אה נואיסטרוס קומפאטריאוטאס מוסלמואנוס קואנטו לוס אמאמוס, קואנטו אינטיריסו טומאמוס פור לה גראנדור דילה פאטריאה, אין סוסקריביינדו קאד'ה אונו סיגון לו פואד'י, ג'יקו אי גראנדי, אה איסט'ה סוסקריפסיין נאסייונאל, סיאה קון דונוס, סיאה קון דונוס קון סימאנאד'אס, קון מיזאד'אס, סיגון נואיסטרו קונסיאודאד'ינוס מוסלמאנוס לו איסטאן אזינדו. איס נואיסטרו טורנו די דארלי אונה פריב'ה די גראטיטוד' אין פריב'אנדומוס די לו סופר'פ'לואו אין אינקוראז'אנדו מוראלמינטי אי מאטירייאלמינטי לה קומיסיין נומינאד'ה אה איסטי איפיקטו.

איל גראן ראבינאטו נומינדה אין סוס קוארטיר דיליגאד'וס קי סי אג'ונטאראן אה לה קומיסיין אופייסיאל, אי איספירה קי אילייוס לאב'וראראן קון אבניגאסיין פורקי איסט'ה אוב'רה פאטריאוטיקה טינגה אונה ריאושיטה קומפליד'ה, אי איל סאנטו דייו לוס בינדיזירה אי דארה פרוספיריו אי פאס אה נואיסטרו גוב'ירנו קונסטיטוסיונאל, אמן

איל גראן רבנו די טורקיה

חיים נחום

קוספולי איל 9 חשון 5671⁸⁶

[תרגום:

אחים יקרים

...בשעה של מצוקה לעמנו, בשעה שאבותינו הושלכו ללא רחמים וחיפשו בגד, מולדת אהובה זו פתחה לנו את זרועותיה, ותודות לסובלנות לדוגמה חיינו במנוחה. היום לאחר תרדמה ארוכה היא מבקשת מאתנו לעזור לה להתחדש ולהבריא. אחים יקרים! הבה נראה לעמיתינו המוסלמים כמה אנו אוהבים אותם, עד כמה אכפת לנו מיוקרתה של המולדת, בהתחייבות של כל אחד לפי יכולתו, קטן וגדול להתגייסות הלאומית באמצעות תרומות חד פעמיות, שבועיות, חודשיות, כפי שעושים זאת עמיתינו המוסלמים. עתה מוטל עלינו להוכיח את תודתנו. נמנע מהשתמשות ונאמץ את כוחה של הועדה הממונה לעניין זה חומרית ורוחנית.

הרבנות הראשית תמנה נציגים, שיצטרפו לוועדה הרשמית, ומקווה שהם יעבדו עם עמיתיהם למען הצלחתו המלאה של המפעל הפטרייטי. יהיה האל בעזרם ויברך בשגשוג ובשלום את ממשלתנו הקונסטיטוטיונאלית.

אמן. הרב הראשי של תורכיה

קונסטנטינופול 9 חשון 5671.

ראויה לציון הפסקה המביעה רגשי תודה חמים למולדת על שנתנה מקלט ליהודים. הכרת תודה והמחויבות ההיסטורית למולדת, המופיעים שוב ושוב, מהוות נימוק בזכות העות'מאנית. הפסקה מזכירה את הדברים במכתב הבן החייל לאביו, שהם דברי תודה למולדת התורכית. דמיון לשוני ותוכני זה מעיד אולי על כותב אחד בשני המקרים. אם נזכור את קרבתו של דוד פריסקו לרב חיים נחום, ואת האפשרות שמכתבו של הבן החייל עבר עריכה, אפשר לשער שידו של פריסקו היתה מעורבת בשני המקומות.

המקרים שהוצגו בסעיף זה מצביעים על חיילים יהודים אחדים שנתנו פומבי לתחושותיהם ולהרגשתם, והיה מי שדאג לפרסם את דבריהם. לא מצאנו ידיעות על מצטרפים לשירות הצבאי ששוכנעו על ידי פרסומים אלה, ולכן גם לא נוכל להצביע על מידת השפעתם. לעדויות אלה של המגויסים היתה חשיבות בעיקר במאבק על יוקרת הקהילה מול המוסלמים והנוצרים: הנהגת הקהילה יכלה להצביע על מתגייסים מרוצים ולהוכיח את נאמנותם של היהודים למולדת.

אכזבה מהשוויון

החוקה המחודשת הבטיחה לנתיני האימפריה שוויון זכויות וחובות, שהיה הנימוק לחובת ההשתתפות של הלא־מוסלמים בהגנה על המולדת באמצעות שירות בצבא העות'מאני. כמעט שנה לאחר החזרת החוקה לתוקפה עדיין התגלו סימני אפליה בקבלתם של תלמידים יהודים לבית הספר האימפריאלי, שלימודים בו היו מפתח לקבלת דרגת קצונה בצבא. "איל טיימפו" ציטט את העיתון התורכים "סאבאה", שפירסם מכתב מאת "יהודי אחד" בכותרת "היהודים והמשטר החוקתי בתורכיה". לפי "איל טיימפו" המאמר כתוב בלשון בהירה ומתונה, אך מבטא אמיתות אחדות במידה לא מבוטלת של מרידות. וכך מוצגים הדברים:

נו איס פוסיב'לי דה אימאזינאר קי סי טופי אלגון אילימנטו אין טורקיאה קי נו פרופ'יטו דיל ריזימין קונסטיטוטיונאל. טוד'וס לוס אילימנטוס אוטומאנוס אן פרופ'יטאד'ו... פירו איס קי קאד'יה פואיבלו קי פ'ורמה לה גראנדי נאסיון אוטומאנה פרופ'יטו דיל ריזימין קונסטיטוטיונאל אינ'יל גראד'ו קי פירמיטי לה ל'י, אין לה מיזורה קי איל טיניאה איל דירג'ו די איספיראר?... לוס זוד'ייס ריקונוסין קון סאטיספ'אקסיון קי דיסדי לה פרומולגאסיון דיל חאט חומאיון אי לאס ריפ'ורמאס אין טורקיאה, טוד'וס לוס דירג'וס אי לאס פ'אב'וריס אקורדאד'אס אלוס סודיטוס קריסטיאנוס פואירון איספאנדיד'וס אלוס זוד'ייס טאמב'יין, סין איזיטאסיון ... אקורדארון אלוס זוד'ייס טאמב'יין לוס דיריג'וס קי לאס פוטינסיאס איאורופיאס דימנדאב'אן פור לוס קריסטיאנוס דיל אימפריאו אי

איליוס מוסטרארון אנסי קי איליוס אפריסיאב'אן לוס מריטוס, לה פ'ידילי'אד' אי לוס סירבי'סיוס די לוס איסראליטאס...

לוס קריסטיאנוס די קריטה, פור איש'מפלו, נו קונסידראנדו סופייסינטים לוס פריביליזייס קי לים אקורדאבי'ה איל טראטאד'ו די ברלין, סי ריבולטארון אין לה אינטיסיון די אראנקאר אינטראמנטי לה איסלה דילה טורקיא. אונה די לאס מיזוראס טומאדיאס פור איל גוב'רינו סינטראל אין ריפואיסטה אה איסטה אקטיטוד, פ'ואי אקיאה די ריסיב'יר גראטיס אינל ליס'או אימפריאל נומירוזוס אליב'וס די קריטה. לוס בולגארוס דילה בולגריאה אי דילה מסדוניאה קי, סוטו איל ריינו די חאמיד, נו דישי'ארון נונקה די לאס מאנוס לאס ארמס דילה ריבולטה, ב'יירון מונגוס די סוס איזוס ריסיב'יד'וס גראטואיטאמנטי אינל ליס'או אימפריאל. לוס פאטריארקאטוס גריגו אי ארמינו דימאנדאב'אן אי ריאוש'יאן קאד'ה אניו אה אזיר אדמיטיר גראטואיטאמנטי און סירטו נומירו די אליב'וס אין לאס איסקואלס סופיריאוריס. טוד'וס לוס פאסוס איג'וס סוטו אייל ב'ייוז ריזימין סירקה דיל מיניסטיריו דילה לה אינסטרקסיון פובליקה פור אזיר אדמיטיר גראטואיטאמנטי אל ליס'או און סירטו נומירו די איזוס ז'ודיי'וס, אל איש'מפלו די לאס קומונדי'אד'ים קריסטיאנאס, ריסטארון סין נינגון איפ'קטו, נו לוס טומארון נונקה אין קונסידיראסיון...⁸⁷

[תרגום:

אין זה מתקבל על הדעת שיש מיגזר כלשהו בתורכיה שלא התקדם במשטר החוקתי. כל המגזרים זכו... אך האם כל מיגזר זכה במידה שהחוק איפשר, ובמידה שראוי היה לצפות לה... היהודים יודעים, תוך הכרת תודה, כי מאז קבלתו של התאט אל חומאייין והרפורמות בתורכיה, כל הזכויות שניתנו לנוצרים ניתנו גם ליהודים ללא הסתייגות... נתנו ליהודים גם את הזכויות שהמעצמות האירופיות ביקשו עבור הנוצרים של האימפריה. כך הוכיחו ליהודים כי מעריכים את תכונותיהם, את נאמנותם ואת שירותיהם הטובים...

הנוצרים של כרתים, לדוגמה, לא הסתפקו בזכויות שניתנו להם בהסכם ברלין, ומרדו בכוונה לקרוע את האי לחלוטין מהריבונות של תורכיה. אחת התגובות של השלטון המרכזי היתה לקבל חינם לבית הספר האימפריאלי הגבוה מספר משמעותי של תלמידים מכרתים. הבולגרים של בולגריה ושל מקדוניה, שבתקופת הסולטאן חמיד לא הניחו את הנשק מידיהם ומרדו, זכו לראות רבים מבניהם מתקבלים חינם לבית הספר הגבוה האימפריאלי. הפטריארכיות היוונית והארמנית ביקשו והצליחו להכניס כל שנה חינם מספר מסוים של תלמידים לבתי הספר הגבוהים. אך כל הצעדים שננקטו בזמן המשטר הישן במשרד החינוך הציבורי, כדי שיקבלו חינם לבתי הספר הגבוהים מספר מסוים של תלמידים יהודים, בדומה למקובל לגבי הקהילות הנוצריות, לא הצליחו. ביהודים אף פעם לא התחשבו.]

במכתבו של "יהודי" לעיתון המוסלמי בולטת האכזבה, כמעט שנה לאחר המהפכה. היהודים נאמנים למדינה ואינם מורדים, אך למרות זאת הם מקופחים ומופלים לרעה. קבלת תלמידים לבית הספר האימפריאלי מבטיחה הכשרת קצינים מביניהם, שיעלו בדרגות ויוסיפו ליוקרת כל הקהילה, אך היהודים נדחו שוב ושוב. הביקורת חריפה ונועזת, ומבטאת אכזבה אמיתית מהמציאות גם לאחר הבטחת השוויון לבני כל הדתות, כפי שבא בחוקה. אולי היתה בטענה זו גם טענת-נגד מוקדמת לטענה על מספרם המועט של היהודים המתגייסים.

משלוח של מכתב המבקר את היחס כלפי היהודים, לפרסום בעיתון תורכי, יכול להעיד אולי על מידה של פתיחות ושל חופש הבעת דעה, שנהגו באותה תקופה של התלהבות מהחזרת החוקה לתוקפה, אך בה בעת הוא ביטא את חולשת המנהיגות היהודית והעיתונות היהודית, שלא פרסמה ביוזמתה ובשמה ביטויי אכזבה וביקורת על חוסר שוויון ליהודים.

חולשה זו באה לידי ביטוי גם בתגובתו של עורך "איל טיימפו". הוא ציטט את המכתב בתרגום ללדינו, אך ללא הערות וללא פרשנות, ורק בדברי המבוא למאמר ביקש להביא את הדברים לתשומת ליבם של המנהיגים ושל הנבחרים היהודים בפרלמנט, כדי שיפעלו לשינוי המצב. העורך של "איל טיימפו" הסכים עם דברי הכותב בדבר אי-הנחת של היהודים משוויון לכאורה ומאפליה למעשה, בזמן שהיהודים נתבעו לגלות נאמנות למולדת ולהתגייס לצבא בשם אותו שוויון. בציטוט המכתב בעיתונו פריסקו אמנם ביקר את המצב, אך בה בעת לא הסתכן בהבעת דעות שהיו עלולות לפגוע בעיתונו ובקהילתו.

אכזבה היתה כנראה גם הסיבה לתגובתם הפושרת של יהודי אסטנבול למשימות הפטריוטיות לאחר המהפכה. איסוף התרומות למען הצי העות'מאני בקהילות של עות'מאנים בארצות אחרות התקיים בהתלהבות, והתרומות של עות'מאנים שגרו במרחקים הגיעו לסכומים מרשימים. לעומת זאת, היהודים באסטנבול פיגרו בהתנדבות למען המטרה הפטריוטית. ומוסיף המאמר שאין זאת אומרת שהיהודים בעיר הבירה היו פחות פטריוטים, אלא שאי-הבנה גרמה לכך שהם לא יזמו הקמת ועדות לאיסוף התרומות – יהודי הבירה, כך מספרת הידיעה, חיכו להודעה לאן להביא את התרומות. בידיעה זו יש עדות לסבילות של היהודים ולאיי-הענותם למשימות הפטריוטיות לאחר המהפכה.⁸⁸

פעילותו של הרב חיים נחום למען מגויסים יהודים ומשפחותיהם

הרב נחום פעל אצל השלטונות בדרך המקובלת על מנהיגי היהודים, של השתדלנות. כפי שראינו (לעיל, ליד ציון 70), התערבותו של הרב הביאה להכפלה של מספר ימי החופשה לחיילים בחגים יהודיים. למגויסים שמוצאם היה באדריאנופול (Edirne) ובסלוניקי הצליח לסדר חופשה של עשרה ימים, כדי שיחגגו עם בני משפחותיהם בבתם או כאורחים בקהילה יהודית ביישוב הקרוב. גם ביקורו של מר שמואל אלטאביב, המזכיר של הרבנות הראשית,

באפריל 1910, במחנות בעיר הבירה שחייילים יהודים שירתו בהם, לשם בדיקת מצבם, נעשה בוודאי לאחר השתדלות של הרב הראשי אצל שלטונות הצבא.⁸⁹

הרב חיים נחום תחם את גבולות התערבותו ושתדלנותו, ובעניינים פנימיים של יחידות הצבא כגון הטבת תנאי השירות במחנות סירב להתערב. בקריאה לחיילים יהודים שלא לפנות בבקשות כאלה אל הרב מסביר העיתון כי הרב הראשי, כשאר המנהיגים הדתיים, אינו יכול לבקש "שהלחם יהיה רך יותר והמרק עשיר יותר".⁹⁰

הרב חיים נחום יזם עזרה למשפחות של המגויסים מאסתנבול. גיוסם של צעירים יהודים, שעזרו לפרנסת המשפחה, יצר בעיה קשה למשפחות, והרב נחום החליט על הקמת קרן לעזרה למשפחות במצוקה. הרבנות הראשית הקציבה לקרן סכום מסוים, לפי יכולתה, ופנתה לגדיבים כדי שיתרמו כיוון שזו חובה "הומניטרית ופטריוטית". לציבור נאמר כי הסבל של המשפחות נגרם בגלל השירות הפטריוטי של המפרנסים – הבעלים והבנים משרתים בצבא המגן על הכבוד, על הרכוש ועל החיים, כנגד אויבים מבפנים ומבחוץ, כדברי הרב. קריאות כאלה לתרומה למען משפחות של מגויסים פורסמו ב"איל טיימפו" במהלך החודשים מרץ ואפריל 1910.⁹¹

סיכום

בדיקת הכתבות ב"איל טיימפו" והציטוטים שלו מעיתונים אחרים מגלה שפע של עובדות, התרחשויות ופרשנויות, שאינן מוכרות במחקר ממקורות אחרים. ההליכים סביב השלמת החוק החדש של הגיוס, המאמץ של המימשל לשכנע את בני העדות השונות בחשיבות החוק והגיוס לצבא, תוך ניצול ההזדמנות להטפה לנאמנות למדינה העות'מאנית – כל אלה מופיעים בכתבות בצורה חיה ומשכנעת. ואף על פי שאין ספק שיש מקום להבחנה בין סוגים שונים של מידע המובאים בכתבות, אין גם ספק שהעיתונות היהודית בלדינו אוצרת שפע של מידע רלוונטי, ובעיקר כזה שאינו מופיע במקורות אחרים.

המידע מתוך הכתבות מצביע על הוראות סותרות ובלבול ששררו במינהל שעסק בגיוס. במאמר זה לא בדקתי את ההנחות הרשמיות של המימשל, שנשלחו בוודאי לפקידים, אך השמועות שהתהלכו בציבור העות'מאני ובכללו בציבור היהודי בולטות בידיעות שפורסמו בעיתון. מערכת "איל טיימפו", מצידה, התעניינה מאוד בחוק החדש של השירות הצבאי ובהליכי הגיוס, ופרסמה את המידע על החוק ועל השלכותיו על הלא־מוסלמים בכלל ועל היהודים בפרט.

הרב הראשי, הרב חיים נחום, תמך בגיוס יהודים, שתאם את השקפתו על הצורך בהשתלבות של היהודים במדינה החוקתית, אך תמיכתו לא תורגמה לקריאה פומבית מעל דפי העיתונים לגיוס לצבא; היא נשמעה, אולי, במסגרת קהילתית פנימית בשעת תפילה. הרב נמנע מלפרסם

89 שם, 28 באפריל 1910, גיליון 89.

90 שם, 25 במרץ 1910, גיליון 76.

91 שם, 30 באפריל 1909, גיליון 87.

"קול קורא" לבני עדתו בעניין הגיוס, ונמנע מלהמליץ על התנהגות של בני העדה במסגרת השירות, כפי שעשו מנהיגים דתיים של העדות הנוצריות. אולי אפשר להסביר את עמדתו, שנגדה להלכה את תפיסתו כמקורב לאידאולוגיה של חברת כ"ח בדבר היטמעות במדינת הלאום, במצבו המיוחד באותה עת, כאשר בקהילה היהודית תססה עדיין המחלוקת סביב בחירתו ורבים ניסו לערער עליה. קשה היה לרב להמליץ על דרכי פעולה בתחום כל כך גורלי כמו שירות צבאי. הרב נחום לא היפנה גם שום דרישה פומבית לשלטונות מעל דפי העיתונות, ופעילותו בנושאי הגיוס נעשתה בדרך של שתדלנות מאחורי הקלעים.

עדויות שנסקרו קודם הראו כי בני הקהילות הנוצריות השתמשו משירות בצבא העות'מאני בדרכים שונות, אך לא מצאנו בכתבות שנבדקו עדויות להשתמטותם של נוצרים. הנוצרים תקפו את היהודים בנושא ההשתמטות אך להשתמטותם של אנשיהם לא היה הד ב"איל טיימפו" – לעורך העיתון היו כנראה סיבות טובות שלא להתפלמס עם הנוצרים בעניין ההשתמטות משירות צבאי; בכתבות שנבדקו יש עדויות ממקורות לא-יהודיים המאשימות יהודים בניסיון להשתחרר מהגיוס באמצעי רמייה, ומכל מקום, צעירים יהודים רבים השתחררו באמצעות תשלום כופר הגיוס, בגלוי. היו גם צעירים יהודים שהתגייסו והעידו על יתרונות השירות, אלא שלצערנו יש בידינו עדויות מעטות של מתגייסים, ואין בידינו מספרים מהימנים של מספר המתגייסים ושל מספר המשתמטים.

העיתון "איל טיימפו" שימש שופר אידאולוגי של הנהגת הקהילה ופירסם בהתלהבות את מעשה הגיוס של צעירים יהודים, תוך גילוי פטריוטיות למולדת התורכית – כל זאת כדי להגדיל את יוקרת הקהילה ואת חשיבותה בעיני השלטונות ובעיני הרוב המוסלמי. דוד פריסקו ניסה לפעול כמעצב דעת הקהל של קוראיו לקראת השתלבות של הקהילה היהודית במדינה העות'מאנית המתנהלת על פי חוקה. הוא היה מקורב למנהיג הקהילה, הרב הראשי, הרב חיים נחום, ושניהם קבעו כנראה את הקו של העיתון, שביטא את עמדת המנהיגות. בני הקהילה נחשפו לעיתון "איל טיימפו" וקיבלו ממנו את תמונת המציאות ואת ההטפה לפטריוטיות ולנאמנות למולדת העות'מאנית, בשעת רצון קצרה בעקבות המהפכה. אלא שהשפעתו בעניין הגיוס לא היתה מרובה, כפי שראינו.

קיצורים ביבליוגרפיים

Charles Issawi, "The Transformatin of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, eds. B. Braude and B. Lewis, 2, New York and London 1982, pp. 261-286

איסווי

M.A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities an their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Fribourg 1980

אפשטיין

אסתר בנבסה, היהדות העות'מאנית בין התמערבות לציונות, 1920-1908, ירושלים תשס"ו.

בנבסה, היהדות

Esther Benbassa, Haim Nahum, *A Sephardic Chief Rabbi in Politics, 1892-1923*, London 1995

בנבסה, חיים נחום

אסתר בנבסה, "עיתונים בקושטא ובסלוניקי בשירות הציונות, 1914-1908", קשר 4 (1988), עמ' 21-11.

בנבסה, עיתונים

Ester Benbasa, "Zionism and Politics of Coalitions in the Ottoman Jewish Communities in the Early Twentieth Century" *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, ed. A. Rodrigue, Indiana University Turkish Studies Series, Bloomington 1992, pp. 226-251

בנבסה, ציונות

יעקב ברנאי, "קווים לתולדות קהילת קושטא במאה ה'ח", מקדם ומים א (תשמ"א), עמ' 53-66.

ברנאי

בת יאור, הדימים – בני חסות, יהודים ונוצרים בצל האסלאם, ירושלים 1986.

בת יאור

Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, 2, Istanbul 1985

גאלאנטה

Eyal Ginio, "Mobilizing the Ottoman Nation During the Balkan Wars (1912-1913): Awakening From the Ottoman Dream", *War In History* 12 (2005), pp. 156-177

גיניאו, גיוס האומה

אייל גיניאו, "יהודי אסטאנבול בחיפוש אחר זהות לאומית על פי העיתונות היהודית בלדינו", יהדות וזמנו 10 (תשנ"ו), עמ' 115-137.

גיניאו, יהודי

Eyal Ginio, "Judeo-Spanish Speaking Jews and Greek Language and Culture", *Jewish History* 16, 3 (2002), pp. 234-262

גיניאו, לדינו

חיים גרבר, יהודי האימפריה העות'מאנית במאות ה'16-17: כלכלה וחברה, ירושלים 1982.

גרבר

ירון הראל, "ארכיון החכם באשי באסטנבול", פעמים 84 (תש"ס), עמ' 125-131. —, "ב"ספינות של אש למערב" – תמורות ביהדות סוריה בתקופת הרפורמות העות'מאניות 1840-1880, ירושלים תשס"ג.

הראל, ארכיון
הראל, בספינות

Yitzhak Kerem, "Jews in the Ottoman Army", *XII Turk Tarih Congressi*, Ankara, 4-8 Ekim (October) 1999

כרם

Ilan Karmi, *The Transformation of the Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century: The Impact of the Ottoman Reforms (Tanzimat) upon the Legal, Political, Social & Economic Status of Istanbul Jewry: 1839-1878*, Diss., Wisconsin University, 1990

כרמי

ברנרד לואיס, צמיחתה של תורכיה המודרנית, ירושלים תשמ"ג.

לואיס

Robyn Loewenthal, "Censorship and Judeo-Spanish Popular Literature in the Ottoman Empire", *Studies On Turkish-Jewish History, The Quincentennial Papers*, New York 1996, pp. 181-191

לוונטל

Avigdor Levy, "The Jewish Press in Turkey", *Jewish Journalism Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, ed. G. Nassi, Istanbul 2001, pp. 121-123

לוי

יצחק מרקוביץקי, בכף הקלע של הנאמנויות, בני היישוב בצבא התורכי 1908-1918, יד טבנקין תשנ"ה.

מרקוביץקי

Auguste Sarrou, "The Young Turks", *Civilization since Waterloo*, ed. R. Cameron, Paris 1912, pp. 42-64

סארו

Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism; the Acceptance of Non Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, eds. B. Braude and Bernard Lewis, 2, New York and London 1982. pp. 339-368

פינדלי

Meir Franco, *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire Ottoman*, réimpression, Paris 1980

פרנקו

Jonathan Frankel, *The Damascus Affair: "Ritual Murder", Politics and the Jews in 1840*, Cambridge 1997

פרנקל

E.J. Zürcher, "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice, 1844-1918", *International Review of Social History* 43, 3 (1998), pp. 437-449

צירכר

קונט

קוריוטים

רודריג, יהודי ספרד
רודריג, חינוך

שואו

שטיין

Metin Kunt, "Transformation of Zimmi into Askari", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, eds. B. Braude and B. Lewis, 1, New York and London 1982, pp. 55-68

Vangelis Kechriotis, "From Trauma to Self-Reflection: Greek Historiograph Meets the Young Turks 'Bizarre' Revolution", *Turkology Update*, Leiden Project Working Papers, Archive Universiteit Leiden, Department of Turkish Studies, August 2004

אהרון רודריג, יהודי ספרד בארצות הבלקן, ירושלים תשס"א.

—, חינוך חברה והיסטוריה, "כל ישראל חברים" ויהודי אגן הים התיכון 1860-1929, ירושלים 1991.

Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York 1991

Sara A. Stein, "Ladino in Print", *Jewish History* 16, 3 (2002), pp. 225-271

מוגן בזכויות יוצרים